
ПРОГРАМ

превентивних
радионица

ШКОЛА
БЕЗ НАСИЉА

за ученике

ОСНОВНИХ ШКОЛА

октобар 2010. године

Уредио: Ненад Малетин Сарадници: Мирјана Тркуља, Драгана Коруга, Биљана Лајовић, Зорица Трикић,
Тања Шијаковић, Бранка Јосимов, Смиљана Грујић, Марко Пејовић, Данијела Јовић, Дражен Зацери,
Станислава Вучковић,
Драгана Јовановић и Никола Вида

УВОД

Пројекат „Школа без насиља“ је усмерен на развој школе као сигурне и подстицајне средине за ученике, кроз недвосмислено реаговање на насиље, креирање заштитних мрежа, као и кроз подстицај свим актерима школског живота да утичу на превенцију насилних облика понашања. Такав циљ је врло тешко остварив уколико нема заједничког рада свих којих се ова тема тиче. Зато, одељенске старешине, добродошли у „Школу без насиља“ и странице приручника за извођење Програма превентивних радионица за ученике основних школа, намењен за рад у одељењима основних школа.

Програм радионица заснован је на искуствима различитих програма мировног и других облика неформалног образовања, а пре свега на искуствима до сада реализованог програма „Школа без насиља“ у основним школама. Приликом израде овог пакета радионица важно нам је било да се бавимо идентификованим изазовима, који су препознати током вредновања и реализације програма у основним школама од стране учесника, реализатора и чланова Стручног тима „Школе без насиља“.

¹Овај приручник прати и ЦД са анимираном серијом "Уааа неправда!" намењен ученицима од I-IV разреда

Пакет радионица је усмерен на развој социјалних вештина и вештина превазилажења насилног понашања у школи, развој емпатије и управљање сопственим понашањем кроз препознавање љутње као окидача насилне реакције. Такође је намењен изградњи заједничког доношења договора о томе како ће се ученици опходити једни према другима у учионици, бољем разумевању односа школских правила и вредности, примени поступка реституције, али и последица и поступака предвиђених школским правилницима за дисциплиновање.

Циљеви и исходи обуке за ученике:

- * знају/схватају шта је насиље и који су облици насиља.
- * имају знање и став спремности да на насиље реагују конструктивно из позиције: ² особе која посматра насиље, особе која трпи и особе која чини насиље.
- * изражавају осећања и потребе и знају како да их задовоље без угрожавања права других, користећи комуникацијске вештине, самоконтролу и контролу беса.
- * усвајају правила која су заснована на вредности ненасиља, знају шта је реституција и зашто је она важна и примењују је.
- * увиђају значај тимског рада у одељенској заједници.

Имајте на уму да је у сваком одељењу, потребно урадити 8 радионица у првом циклусу примене овог програма, да би се ученици донела информисано донели правила о насилном понашању. Избор радионица ћете донети најбоље у договору са осталим одељенским старешинама истог разреда, и

¹ Група „Хајде да..“: „Уааа неправда!“, Београд, 2004. године

² Актере у насилној ситуацији у „Школи без насиља“ називамо:

1. особа која посматра насиље,
2. особа која трпи и
3. особа која чини насиље.

Сматрамо да би „етикетирање“ детета као: жртве, насилника, агресора, погоршало ситуацију у којој се дете налази.

са ментором за програм „Школа без насиља“. Наравно, остављамо Вама да процените специфичности Ваше одељенске заједнице и да у складу са потребама и развојем Ваших ученика направите најбољи избор. Након што преузмете сертификат за програм „Школа без насиља“, предлажемо да наставите са применом осталих радионица, мимо првих 8 које сте извели.

У циљу квалитетније реализације програма предлажемо и да користите спотове и материјале из кампања „Зауставимо насиље заједно“, „Ти си фаца“, као и филмове о школама које учествују у програму Школа без насиља: www.unicef.rs/skola-bez-nasilja

Радионице и прилози	Узраст (разред)			Страна
	I-IV	V/ VI	VII/ VIII	
* Прилог 1: Припрема и извођење радионица				4
I. I.Богатство разлика- Баскет и графити				6
II. Дискриминација је насиље - Ко глуми ко не глуми питање је сад				8
* Прилог 2: Изглед постера				9
III. Како видиш насиље? – Где се Коста растужи ту трава не расте				10
IV. Тимски и опрезно – Како су настале мердевине?				12
V. Договор кућу гради – Где је добра воља да журка буде боља?				13
VI. Насиље – појам и врсте				14
* Прилог 3: Облици насилног понашања				15
VII. Учесници у насилним ситуацијама				16
* Прилог 4: Најчешће карактеристике актера у насиљу				18
VIII. Реаговање на насиље				20
* Прилог 5: Нека од позитивних понашања у насилној ситуацији				21
* Прилог 6: Савети за поступање у насилним ситуацијама				22
IX. Људско (не)насиље и наше (не)реакције				23
* Прилог 7: Неке дефиниције везане за (НЕ)НАСИЉЕ!				25
* Прилог 8: Нивои реаговања и различити облици насиља				26
X. Свест о сопственом насилном понашању и бесу				29
* Прилог 9: Фацомер				30
XI. Прикочи на „жуто трепћуће“				31
* Прилог 10: Упитник „Зашто је важно да прикочиш на жуто трепћуће?“				32
* Прилог 11: „Да ли би као одрастао опстао са таквим ставом?“				33
* Прилог 12: Топ 6 начина да не признаш да си насилан!				33
* Прилог 13: Упитник : Који је твој стил комуникације?				34
XII. Не љутим се - први пут				36
* Прилог 14: О љутњи				38
XIII. Не љутим се - други пут				40
* Прилог 15: Упутства за рад у групама				42
* Прилог 16: Подсетник за контролу љутње				42
XIV. „Ја говор“				44
* Прилог 17: ЈА-говор				45
XV. Комуникација: СаОбраћај се безбедно!				46
* Прилог 18: Умеће слушања				48
* Прилог 19: Давање и примање повратне информације				50
XVI. Реституција				51
* Прилог 20: Реституција				52

	❖ Прилог 21: Реституција - примери			53
VII.	Формирање правила			57
VIII.	Тимски			58
	❖ Прилог 22: Тим и тимски рад			60
XIX.	Оне оговарају..., а они се туку...!			62
X.	Отворено о мањинама и друштвеном искључивању			63
	❖ Прилог 23: Мањине			66
	❖ Прилог 24: Још неки корисни ресурси			70

Прилог 1.

Припрема и извођење радионица

Радионице су интерактивна образовна форма рада, усмерена на развијање вештина, знања и ставова и подразумевају целовит приступ особи (интелектуалном, емоционалном и социјалном аспекту појединца/ке, развоју карактера, духа и тела). Прилагођене су потребама учесника, склоностима и интересовањима, а омогућавају сарадњу и међусобну подршку.

Радионичарски прибор

Испред сваког описа радионице у овом програму, налази се и информација који и какав материјал и опрема су вам потребни за реализацију. Важно је да их на време обезбедите, као и да умножите потребне прилоге.

Припрема простора

Ако ће се радионице одржавати у учионици, потребне су неке измене у односу на уобичајен распоред столица и столова. Покушајте да столоне померите ка зидовима учионице, а столице поставите у круг или потковицу, тако да учесници могу да виде једни друге и лакше комуницирају.

Ако можете бирати између тога да ли ћете ви стајати испред празног зида и другог који је пренатрпан вратима или опремом, одаберите празнији. Што мање пажња учесника буде привучена на друге ствари, то ће бити боље.

Радионице можете радити и другим просторима у школи (библиотека, клуб, неки други школски кутак...) или на отвореном.

Ваша припрема

- ❖ Препознајте своје предности као водитеља и користите их.
- ❖ Утврдите области у којима сте слабији и покушајте да ту остварите напредак.
- ❖ Уколико је потребно, вежбајте пред огледалом, са пријатељима...
- ❖ Подсетите се својих јачих страна и онога шта желите да постигнете. Сетите се разлога због којих сте одлучили да држите радионицу.
- ❖ Проверите пре радионице имате ли потребан материјал и испробајте вашу употребу опреме и технике.

Током радионица

Свако од нас има стотине карактеристика које нас чине јединственим особама и о томе посебно водите рачуна током трајања радионице. Сетите се оних крилатица: једнаке могућности за све, сви смо ми различити, пазите да

све игре и вежбе увек обухвате СВЕ учеснике - никада немојте никога искључити (Нпр. ако је неки од ученика поломио руку, прескочите игрицу која подразумева додавање лоптом...) Омогућите приступачност сваком члану за потпуно учешће у целокупној радионици. Водите рачуна да ваш језик и примери нису дискриминаторски и будите спремни да реагујете на такве коментаре уколико их каже неко од учесника радионице.

Нпр. током једне обуке, један од учесника је, говорећи о сопственим успесима, рекао: «Верујте ми на реч, не говорим о себи као у оној народној *Сваки Цига свога коња хвали*». То је био моменат за акцију и разговор о водитеља о томе да није припадност националној мањини одредница понашања - не би сваки Ром обмањивао потенцијалног купца о квалитету робе који продаје, тј. хвалио коња без разлога само да би га продао.

Радионица је учење за цео живот – реагујте у таквим ситуацијама тако да особа о којој се ради може да научи нешто, а не да се осети кажњеном.

Водитељ мора бити флексибилан кад су у питању потребе и околности које непланирано наступе током радионице. Током припрема одредите које активности могу да се изоставе ако се испостави да нема довољно времена за све што је планирано. Пратите ритам рада учесника. Нпр. уколико су се „загрејали за дискусију“, не морате инсистирати на некој другој методологији коју сте имали у плану за дату радионицу, али обавезно извучите закључке дискусије. Много је важније да учесници имају прилику да заиста стекну искуство и сазнање из једне области, него да добију много површних информација у кратком року.

Будите природни, нека сваки учесник буде ангажован у сваком тренутку и забављајте се. Међутим, не заборавите ни ово:

- * Обратите пажњу на то шта вам тела учесника говоре – ако су уочљиви знаци да губе стрпљење направите паузу, промените ритам.
- * Никада немојте ви њима говорити оно што они могу рећи вама.
- * Избегавајте да читате наглас са табле, папира или пројектора, учесници то могу и сами.
- * Придржавајте се планираног времена.
- * Сумирајте и поновите главне ствари, уобличите оно што добијете од учесника.
- * Дајте увек јасна упутства (напишите их) и проверите увек да ли су сви разумели. Поновите правила више пута.
- * Проверите да ли мале групе, парови или појединци раде вежбе у складу са инструкцијом.
- * Одржавајте контакт са групом - морате осетити када почиње нежељена ситуација.
- * Ви сте надлежни за разрешавање конфликта и непримереног истицања појединаца.
- * Учешће појединаца можете контролисати тако што ћете им захвалити, погледом охрабрити или обесхрабрити поједине учеснике, изговорити њихова имена или комуницирати са њима на невербалан начин (окренути се другој особи), питати има ли "још неко нешто да дода".
- * Постављајте питања која наводе на размишљање и подстичите учеснике да траже и понуде друге опције...

На крају захвалите се учесницима на присуству и залагање на радионици, као и на њиховој пажњи. Договорите се око наредне радионице.

Извођење радионице са више водитеља

Уколико, изводите радионицу у пару са још једном особом или више њих (учеником, колегом или родитељем), не заборавите следеће:

Подела одговорности је неопходна када радионицу води више водитеља. Важно је да се договорите о томе ко ће од вас преузети већу одговорност за одређени део радионице. То не значи да док један члан водитељског пара води активност да је други члан пасиван. Он/она такође учествује и допуњава свог ководитеља и зато:

- * Седите и трудите се да не ометате рад ковоитеља - не претурајте по папирима да бисте припремили свој део радионице док ваш колега ради.
- * Договорите се како ће изгледати „допуњавање“ онога што је ковоитељица рекла (да ли тако што ћете сачекати да она заврши, а онда рећи и оно што мислите да је важно или можете и да зауставите ковоитељицу, ако постане преопширна).
- * Немојте надигравати свог ковоитеља (није то никакво такмичење, него тимски рад) .
- * Пружите практичну помоћ, као на пример: поделите писани материјал, залепите резултате рада на зид...
- * Будите други пар очију и ушију који прате реакције учесника.
- * Дајте невербалну подршку и охрабрење, на пример, смешећи се - покажите да сте заинтересовани и да пажљиво пратите.

Назив радионице:	Узраст: (разред)
I. Насиље – појам и врсте	I-IV V/ VI

Трајање:	45 мин
Исходи радионице:	Ученици разумеју шта је насиље, препознају различите врсте насиља.
Простор:	Учионица
Материјал и опрема:	Табла за писање, креда, папир и фломастер/оловка за сваку малу групу. Прилог 3: Облици насилног понашања

1. КАДА ЧУЈЕМ РЕЧ НАСИЉЕ

5 мин

Позвати учеснике да кажу асоцијације (осећања, особине, радње) у вези са насиљем. Водитељ на табли записује асоцијације. Нека учесници излистају што више асоцијација и немојте се задржавати и расправљати о само једном примеру. Нека ово буде права „мождана олуја“ различитих идеја, корисна за следећи корак.

2. ШТА ЈЕ НАСИЉЕ – „ДЕФИНИЦИЈА“ ?

10 мин

Поделити учеснике у 4 групе. Свака група треба да креира неку врсту дефиниције појма „насиље“ на основу излистаних асоцијација (могу се додати још неке речи и појмови), као када би то морали да објасне неке ко никада није чуо за тај појам.

3. РАЗМЕНА

15 мин

У пленуму групе представљају своје дефиниције. Водитељ издваја врсте насиља које учесници наводе и пореди је са поделом коју предлаже програм „Школа без насиља“. Наводи 6 врста насиља: физичко, вербално, психичко, социјално, електронско и сексуално. Водитељ користи прилог 3 за ову радионицу.

4. Насиље у нашој школи?

15 мин

Водитељ пита учеснике која врста насиља је по њиховом мишљењу најприсутнија у школи?

А која им највише смета? Зашто?

Да би започели дискусију водитељ поставља питања, како би им помогао да започну разговор. Да ли си приметио да је у школи неко некога :

- * Ударао, шутирао, гађао, затварао у неку просторију? Вређао, исмевао, зафркавао због његове породице, боје коже, места у коме живи , због физичког изгледа или одеће?
- * Намерно избацивао из друштва, наговарао друге да се са њим не друже?
- * Оговарао телефоном или преко интернета, писао ружне поруке, објављивао непријатне, омаловажавајуће или неистините ствари ? Додиривањем чинио неке непријатности и узнемиравао га?
- * Присилjavaо друге да раде нешто што не желе, да му дају новац или ствари?

Водитељ треба да објасни ученицима да таква понашања називамо насиљем међу децом. Ако деца то раде намерно и често, то је злостављање. Ако одрасли у школи или породици не чине ништа да то спрече или зауставе, ради се о занемаривању дечјих потреба и права. Ученици могу набројати очекивања од других, када су врсте насиља у питању. На крају им покаже постере *Ја сам фаца* и пита их колико се њихови наводи о одређеним облицима насиља поклапају са постерима (црвена боја-физичко насиље, жута-социјално насиље, плава-пожељни облици понашања, зелена-искупљивање за начињену грешку, наранџаста-фер плеј понашање у спорту).

Прилог 3.

Облици насилног понашања

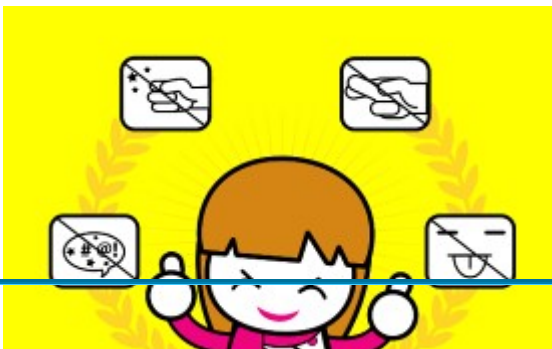
У програму школа без насиља, насиље је дефинисано као сваки облик понашања које има за циљ намерно наношење психичког или физичког бола другоме.

Насиље подразумева разне облике агресивног понашања према другој особи, себи или имовини. Најочитији пример је ситуација у којој се две особе приближних снага туку, а међу најмање очигледним је ситуација у којој се вршњаци задиркују због неких својих нпр. физичких карактеристика.

Да би насиље имало карактер злостављања, мора да поседује још нека својства: да је једна од особа у овој ситуацији приметно слабија, да је изложена насилном понашању које се понавља, које је учестало.

Обично се наводи неколико облика насилничког понашања и злостављања:

- * Вербално – називање погрдним именима, ругање, омаловажавање...
- * Физичко – ударање, гурање, отимање и уништавање ствари...
- * Социјално – оговарање, избегавање, игнорисање, ширење лажи и гласина...
- * Психолошко – претећи погледи, гримасе, исмевање, ухођење, уцењивање...
- * Сексуално – разни нивои физичког контакта (миловање, додиривање, загрљаји, присилjavaње на сексуални однос...) који за једну од страна нису пожељни или за узраст нису адекватни.
- * Електронско насиље – претеће поруке, вређање, ширење гласина, уцене које једна особа или више њих упућује другоме користећи високу технологију (мобилни, интернет), лажно представљање и манипулисање са циљем придобијање особе на за узраст неадекватно (најчешће сексуално) понашање.

Назив радионице:

Узраст: (разред)

VII. Учесници у насилним ситуацијама

I-IV

V/ VI

Трајање: 45 мин

Исходи радионице: Ученици су свесни да у насиљу могу имати различите улоге и разумели су како се могу осећати у тим улогама.

Увиђају потенцијал посматрача насиља да преокрену ток ситуације.

Простор: Учионица

Материјал и опрема: Табла за писање, креда, папир и фломастер/оловка за сваку малу групу, одштампани примери за рад у малим групама. Прилози исписани на табли или великим папирима.

1. ОГЛЕДАЛО

5 мин

Учеснике поделити у парове. Један од учесника сваког пара треба да рукама изводи покрете према сопственом нахођењу. Други учесник пара треба да буде огледало свом пару тј. да опонаша његове покрете као у огледалу. Након неколико минута вежбе, учесници мењају улоге и поступак се понавља. Водитељ пита учеснике како су се осећали у различитим улогама тј. како као вођа, а како као вођени? Да ли сте враћали мило за драго? Како сте користили позицију моћи?

2. ПРИМЕРИ

15 мин

Учеснике поделити у четири групе. Учесници могу по групама да наведу примере насилних ситуација које их тиште, или да раде са предложеним примерима, две групе добијају пример бр. 1, а друге две добијају пример бр. 2 (Поделите написане примере и задатке за групе):

Пример бр. 1: Ана и Стефан иду у исто одељење. Стефан седи иза Ане и у току часова јој понекад додирне косу. На сваком одмору Стефан је у непосредној Аниној близини и често је у пролазу додирује по струку и другим деловима тела. Ана се осећа као да је Стефан стално посматра. Узнемирена је и љута. Остали у њиховом окружењу примећују Анину узнемиреност, али не реагују.

Пример бр. 2: Марко је из III-1. Његовог друга Сашу је неколико пута пресрело неколико дечака из IV-1. Саша окупља екипу за организовану тучу са IV-1. За Марка би још један прекршај значио избацивање из школе. Саша и друштво из III -1 му поручују да би му боље било да не испадне «кукавица». Марко је узнемирен и љут.

Учесници у оквиру своје групе треба да продискутују свој пример:

- ✳ Зашто Ана/Марко осећа љутњу? Шта она/он заправо жели?
- ✳ Како се Стефан/Саша понаша према Ани/Марку? Како би окарактерисао/ла то понашање? Какво је понашање осталих.
- ✳ Како би реаговао/ла да се ова ситуација дешава у твом присуству (да си посматрач)?

3. РАЗМЕНА МИН

10

Свака група презентује осталим групама пример на ком је радила и закључке.

Водитељ треба да истражи да ли и како ученици разумеју позицију особе која трпи насиље, особе која врши насиље и посматрача, као и колики је потенцијал посматрача да преокрену ситуацију у конструктивном правцу. (Видети Прилог 3 за ову радионицу: Најчешће карактеристике актера у ситуацији у којој има насиља). Поставити питања: Ко треба да реагује и на који начин? Зашто баш та особа, а не неко други? Спојити са саветима из следеће активности.

4. Како препознати насиље и понашати се у ситуацијама насиља

15 мин

Ученицима дати задатак да на креативан начин у малим групама представе следеће савете:

Шта да РАДИШ у тренутку када видиш да се неко дете насилно понаша према другом:

- * Заузми активан став, размисли...Како би се ти осећао да се према теби неко насилно понаша?
- * Ако се осећаш сигурно, реци особи која се насилно понаша да престане. (Нпр. “Немој то да говориш!”, “Немој тако да се понашаш”, “Немој да је вређаш”!)
- * Позови другове и другарице да станете на страну особе или око ње када је малтретирају-тако ћете показати да је већина вас за прекид насилне сцене.
- * Ако се не осећаш сигурно, затражи помоћ од одрасле особе – од родитеља, наставника, разредног или било које друге одрасле особе у школи у коју имаш поверења. (Рећи одраслима не значи тужакати. Тиме помажеш и детету које је изложено насиљу и детету које чини насиље.)

Када знаш да је неко дете често изложено малтретирању других:

- * Позови га да ти се придружи током одмора, укључи га у своје друштво.
- * Посаветуј га да разговара с неким о томе што му се догађа, да тражи помоћ.
- * Понуди се да ћеш бити уз њега кад се обрати одраслима за помоћ.
- * Објасни својим пријатељима да насилно понашање НИЈЕ ФЕР и замоли их да ти се придруже у подршци.

Шта да НЕ РАДИШ када видиш да се неко насилно понаша према другом:

- * Насилна деца можда мисле да су забавна или “кул” - не подстичи их на насиље смешкањем, дивљењем, прећуткивањем, имитирањем или навијањем.
- * На насиље не узвраћај насиљем - псовком или тучом. То не решава проблем. Само га погоршава, јер се излажеш великом ризику да ти врати још јаче.
- * Немој да мислиш да си издајница ако се обратиш одраслима за помоћ. Тиме помажеш особи која не може сама да се избави од насилног понашања других.
- * Немој бити пасивни посматрач као да се то тебе не тиче - НЕ РЕАГОВАТИ ЗНАЧИ ПОДРЖАВАТИ НАСИЉЕ!

Прилог 4.

Најчешће карактеристике актера у ситуацији у којој има насиља:

ОСОБА КОЈА ТРПИ НАСИЉЕ

- Плашљива, несигурна
- Опрезна, осетљива, тиха
- Плаче, повлачи се
- Ниско самопоштовање
- Презаштићено од одраслих

ОСОБА СА НАСИЛНИМ ПОНАШАЊЕМ

- Импулсивна
- Непријатељски став према околини
- Мањак могућности за саосећањем
- Жели да стекне материјалну корист

Велики значај има да одрасли (наставници, родитељи) или вршњаци препознају да дете трпи насиље. Ево додатне листе могућих знакова:

- Дете нерадо иде у школу или измишља различита оправдања да би је избегло
- Уплашено је док долази или одлази из школе
- Често мења пут од школе до куће
- Нагло попушта са успехом
- Делује одсутно, немотивисано, деконцентрисано
- Враћа се из школе са поцепаном одећом или стварима или глано јер му је неко одузео ужину
- Губи апетит
- Има здравствене проблем (главобољу, болове у стомаку)
- Повлачи се у себе
- Почиње да муца
- Тражи или краде новац јер мора неке да га да

Листа раних упозоравајућих знакова могућег насилног понашања:

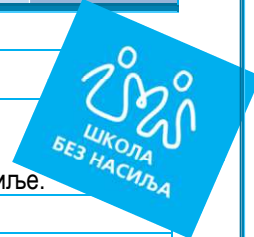
- Повлачење из друштва
- Изражено осећање изолованости и усамљености
- Незаинтересованост за школу и слаб успех
- Изражавање насиља у писаним радовима и цртежима
- Неконтролисани бес
- Обрасци хроничног или импулсивног ударања, вређања и силецијства
- Регистровани дисциплински проблеми
- Насилно и агресивно понашање у прошлости
- Нетолерантност према различитости
- Коришћење дрога и алкохола
- Удруживање у гангове
- Погрешно интерпретирање социјалних знакова из околине
- Потреба за доминацијом
- Раздражљивост³

Особа која је посматрач често нема иницијативу, али уз адекватну подршку може се придобити за сарадника у раду на смањењу и превенцију насиља у школи. У супротном, посматрајући насиље ове особе и саме постају жртве насиља. Такође, некада посматрачи „доливају ватру“ приликом насилничког понашања, тиме што навијају и „хушкају“ особу која врши насиље. Подстицање других на насиље се такође може посматрати као врста психолошког/социјалног насиља.

³ Попадић, Д. (2009), *Школско насиље*, Београд: Институт за психологију (115-123)

Назив радионице:	Узраст: (разред)
VIII. Реаговање на насиље	V/ VI

Трајање:	45 мин
Исходи радионице:	Истражени су могући разлози за насилно понашање из позиције различитих друштвених група. Упознати су са различитим начинима индивидуалног и групног реаговања на насиље.
Простор:	Учионица
Материјал и опрема:	Табла за писање, креда, папир и фломастер/оловка за сваку малу групу, одштампани примери за рад у малим групама. Прилог 5: Нека од позитивних понашања у насилној ситуацији. Прилог 6: Савети за поступање у насилним ситуацијама

1. ОДАКЛЕ НАСИЉЕ ПОТИЧЕ, ЗАШТО СУ НЕКИ ЉУДИ НАСИЛНИ?

10 мин

Поделити учеснике у мање групе. Чланови једне групе се налазе у одређеној улози (једна група представља полицијске инспекторе, друга психологе, трећа запослене у министарству просвете, четврта родитељи...). Они треба да унутар своје групе одговоре на питање - зашто су неки људи насилни.

2. ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ У ТВ ЕМИСИЈИ

15 мин

Након разговора и дискусије у својој групи, номинују се представници који треба своје закључке да представе широј јавности (односно осталима у великој групи). Закључци могу бити представљени тако што ће се симулирати тв-емисија у којој су представници малих група гости, а водитељ домаћин у емисији. Водитељ ће водити разговор у емисији, а гости износити ставове својих малих група.

3. НАСТАВАК ЕМИСИЈЕ – КОРАК ДАЉЕ

15 мин

Водитељ наставља разговор у емисији тако што укључује и „публику“ (односно и остале који нису „гости“ у емисији).

Водитељ изнесе се податак да је 2/3 људи претрпело неки облик вршњачког насиља у школи. Питати „публику“ да ли и њихово искуство говори исто. Шта мисле да треба урадити у ситуацији када си изложен насиљу или када је неко други у тој позицији. Које су све опције?

Водитељ наставља разговор. Водитељ може и да запише предлоге учесника. Након онога што учесници буду наводили, водитељ може да допуни, заокружи идеје и додатно истакне конструктивне облике понашања који су предложени у прилогу.

4. ГРАФИТИ

5 мин

Позвати ученике да на великом папиру напише свој графит тј. утисак, препоруку у вези са насиљем или поруку која ће указати на значај разумевања и толеранције. Сачувајте ове графите, ови плакати могу бити део велике школске изложбе «Школе без насиља». Можете изабрати на нивоу школе најбољи графит и уместо насилних графита на школи поставити нови, који одлуком школског тима за превенцију шаље најбољу поруку.

Прилог 5.

Нека од позитивних понашања у насилној ситуацији:

1. ЛОБИРАЊЕ

Договорите се неформално: **“лобирајте”** код другара да се на нивоу одељења донесе договор о заједничкој одбрани и мешању свих другара и другарица ради прекидања ситуације злостављања. Свако треба да размишља о томе како да не дозволи себи да буде особа којој ће насилник радо да се окрене ради злостављања у случају да му је досадно.

2. СВИ ЗАЈЕДНО ЗА НЕНАСИЉЕ

-**“Сви заједно”**: када сте изложени насиљу, позивате у помоћ другаре (након што сте се претходно договорили на часу одељенске наставе да ћете помагати једни другима у случају да се неке деси нешто „ружно“. Помоћ није у томе што ће се направити два табора који ће се потући, већ тако што ће више људи прићи да спречи насиље и позивати све у близини да се умешају на начин који ће прекинути ту ситуацију).

3. ГЛАСНО РЕЋИ: „НЕ!“

-**“Не!”** – у случају да сте изложени насиљу (поготово физичком) гласно се противите, негодујте, изненада вичите из свег гласа, енергично станите да се браните. Идеја није да наставите ланац насиља тако што ћете почети да се физички разрачунате са вршњаком који има насилно понашање, већ ћете настојати да дате свима у близини сигнал да имате проблем, да апелујете да вам помогну, да се умешају позивом старији.

-Не толеришите минималне облике непријатности које вам неко причињава уз образложење да то није ништа крупно или да није фер да неко због “ситнице” испашта или да је то сада изузетак па се неће скоро десити поново и сл.

Мреже заштите

Подсетите да постоји и поразговарајте о унутрашњој и спољашњој заштитној мрежи. Прикажите учесницима актере у мрежи и подстакните их да пријављују насиље.

Унутрашња заштитна мрежа

Спољашња заштитна мрежа

Прилог 6.

Умножите прилог 6 за све учеснике и поделите им. Ученици би код куће могли да смисле неке мале карте које ће носити свуда са собом, а које садрже ове савете за самопоуздано реаговање у ситуацијама насиља.

Савети за поступање у насилним ситуацијама

1. Шта можеш да учиниш ако си особа која трпи насиље?

- ✳ Чешће се насиље врши над онима оне који су мирни, стидљиви, преплашени—труди се да ходаш уздигнуте главе, да изгледаш сигурно, и да останеш „хладне главе“.
- ✳ Покушај да игноришеш онога ко покуша да те злоставља. Ако види да не може да те повреди, можда и сам одустане.
- ✳ Гледај га у очи, реци му да престане и удаљи се из ризичне ситуације. Не схватај то као бежање!
- ✳ Они који злостављају воле да виде твој страх и сузе па покушај да не покажеш осећања.
- ✳ На насиље не узвраћај насиљем! Неко ће помислити да управо ти изазиваш невоље. Осим тога, нападач је обично јачи.
- ✳ Ако неко тражи новац или неки предмет, дај му, да ти не би то насилно одузео. Одмах после тога обрати се одраслима за помоћ.
- ✳ Избегавај места на којима се особе које чине насиље најчешће појављују или буди у друштву других ученика или одрасле особе.
- ✳ Запиши то што ти се догодило и какав је притом осећај. Можда ти после буде лакше да се неком повериш.
- ✳ Немој да патиш у тишини. Испричај одраслима (родитељима, учитељима, разредном, педагогу, психологу, Тиму за заштиту деце у твојој школи, полицајцу ...) шта ти се дешава. Њихова је дужност да те заштите. Ако не кажеш шта ти се догађа, нико ти не може помоћи!

2. Да ли се ти понашаш насилно, шта ти ваља учинити?

Преиспитај се! Можеш да изабереш како ћеш се понашати према другима.

Уколико на нека од ових питања имаш потврдне одговоре, размисли, можда други пате због твог понашања!

- ✳ Редовно неког називаш погрдним именима, или га исмеваш због нечега у чему се разликује од тебе.
- ✳ Ругаш му се због одеће, особина, музике које слуша, места где живи и других ствари.
- ✳ Не пушташ га да се придружи твојој “екипи”.
- ✳ Оговараш или прослеђујеш непријатне поруке о њему преко мобилног или интернета.
- ✳ Удараш га, тучеш, гађаш.
- ✳ Узимаш му новац, или друге ствари без питања.
- ✳ Присиљаваш га да ради нешто за тебе или друге, а да он или она то не желе.

Ако пожелиш да се промениш:

- ✳ Озбиљно размисли, твоји поступци имају последице: одрасли се на тебе љуте, па ће и покренути неку од процедура које могу имати веома негативне последице по твоју ученичку биографију.
- ✳ Осим тога, твоји врњшаци пате. Твоје ружне речи или ударци остављају им ожиљке за читав живот. Они нису заслужили да се према њима понашаш насилно. Замисли да се то дешава твом брату или сестри.
- ✳ Разговарај са неким у кога имаш поверења, извини се, понуди да на било који начин исправиш грешку и олакшаш ономе коме си нанео бол.
- ✳ Када осетиш жељу да некога повредиш изброј до десет, прошетај. Смисли неке друге начине да постанеш више кул. Развијај вештине у неком спорту, рачунарима, уметности, фотографисању...
- ✳ Сваки пут кад ти успе да се не понесеш насилно према другима, честитај самом себи, похвали се пред онима којима је до тебе стало.

Назив радионице:	Узраст: (разред)
IX.Људско (не)насиље и наше (не)реакције	VII/ VIII

Трајање:	90 мин (или 2 x 45 минута)
Исходи радионице:	Ученици препознају границе између конструктивног и неконструктивног реаговања у неспоразумима и ситуацијама насиља. Научили су како да искажу своје потребе и очекивања на начин који не повређује и којим се уважавају потребе и очекивања других учесника.
Простор:	Учioniца
Материјал и опрема:	Радни материјал: Прилог 7: Неке дефиниције (НЕ)НАСИЉА! и Прилог 8: Нивои насиља Табла за писање и креде (или маркери и велики папири за писање), самолепљива крп трака, самолепљиви стикери

1. НАСИЉЕ И НЕНАСИЉЕ

10 мин

На почетку радионице водитељ објашњава учесницима да нису сви људи међусобно идентични у својим интересовањима, способностима и начину живота, а да то не значи да нека особа вреди мање од друге и да треба трпети насиље. То је нешто што често заборављамо или смо погрешно научени и због тога смо често сведоци дискриминацијских или насилних ситуација. Због тога овом вежбом желимо да подсетимо на појмове о којима слушамо сваки дан, како би допринели развоју ненасилног и праведнијег окружења за све.

Да би препознали шта је то насиље, а шта није, водитељ позива учеснике да методом набацивања идеја сачине листу асоцијација за реч „НАСИЉЕ“ и „НЕНАСИЉЕ“ и записује их на табли. За реч „насиље“ позива учеснике да излистају све речи које их асоцирају на насиље, али их позива и да се сете и излистају и све врсте дискриминација, физичко, психичко, електронско, социјално насиље...За реч „ненасиље“ охрабрује их да излистају речи који помажу: разумевању, пријатељству, сарадњи, партнерству...Водитељ може започети листу о ненасиљу наведеним речима, али и речима: љубав, разговор, мир, једнакост, солидарност, дијалог, осећај припадности, решавање конфликта...

Веома је важно да се неки термини разјасне, а да би ово учинили можете користити Прилог број 6: Неке дефиниције везане за (НЕ)НАСИЉЕ! Такође можете користити и табелу из Прилога број 7: Нивои насиља, који ће вам помоћи да набројите, односно помогнете ученицима да излистају врсте насиља.

Да би схватили колико су не/насиље широки појмови, водитељ подсећа и на нивое насиља који могу бити: 1. лични: интраперсонални и интерперсонални; 2. групни: унутаргрупни и међугрупни и 3. друштвени: унутардруштвени и међудруштвени.

2. ПОДИЗАЊЕ ЕНЕРГИЈЕ У ГРУПИ

5 мин

Бомба и штит или алтернативна игра са затвореном песницом

Свако изабере две особе - једну која ће му претстављати бомбу и другу која ће му представљати штит, али не говори ко је и за шта изабрао. На дати знак сви беже од своје бомбе кријући се иза свог штита.

Поделити учеснике у парове. Први чланови парова тј. особе А добијају инструкцију да не треба да отворе песницу. Други чланови парова тј. особе Б добијају инструкцију да треба да натерају, убеде, наговоре особе А да отворе песницу. Инструкције се дају у тајности тј. особе А не знају инструкције које су добиле особе Б и обрнуто. Након игрице разговарати о употребљеним стратегијама и њиховој успешности. Да ли се неко користио насиљем? Каквим? Како су особе А реаговале на употребу насилних стратегија?

Кажем А, радим Б

Учесници стоје у кругу, а једна особа говори да ради нешто (нпр. „Чешљам се“), а истовремено ради нешто друго (на пример прави покрете као да прескаче конопца). Након тога особа која се налази са леве стране треба да уради оно што је претходна особа рекла (да прави покрете као да се чешља), а да каже да ради

нешто друго (нпр. "Купам се"). Игра се тако наставља у круг.

Ове игре можете одиграти поново у току рада или уколико, поделите радионицу на два дела од 45 минута на почетку рада друге радионице.

3. ПРОБЛЕМ ИЗ ШЕШИРА

30 мин

Водитељ радионице дели групу у пет мањих група (1. физичко насиље, 2. емоционално/психичко насиље, 3. социјално насиље, 4. сексуално насиље и 5. електронско насиље), а затим свакој групи даје задатак да на малом папиру напишу неку насилну ситуацију из свакодневног живота која је везана за врсту насиља којом се група бави. Да би то урадили неопходно је да се учесници у групи договоре која је то ситуација. Насилна ситуација треба бити описана у две реченице, може бити са листе насиља из предходне вежбе или нека ситуација коју је особа у групи лично доживела или се десила неком њој блиском. Водитељ подстиче групе да слободно напишу реалне ситуације, јер ће се оне након тога наћи у шеширу из кога ће групе извлачити проблеме, за које ће давати предлоге решавања. За договор око проблема који ће убацили у шешир водитељ учесницима даје 10 минута.

Пошто су групе убациле по један папирић у шешир, по један представник из сваке групе извлачи папир о коме ће група дискутовати. Неопходно је водити рачуна да група не добије папир, односно проблем, који је убацила у шешир. Задатак групе је да донесе одлуку како ће реаговати на проблем, у замишљеној ситуацији да им се обратила жртва насиља. Да би успешно завршили задатак треба да предложе:

- ✱ пет кључних реченица које ћете упутити жртви насиља?
- ✱ кога ћете обавестити о насиљу?
- ✱ ко треба да решава насилну ситуацију?

За овај задатак може им помоћи листа термина и асоцијација које је група излистала када су обрађивали термин НЕнасиље и на то водитељ подсећа учеснике. Водитељ позива учеснике да приликом осмишљавања начина реаговања, користе досадашња знања из области комуникације (ЈА говор, емпатија, дебата), реституције и мирног решавања конфликта.

Након истеклих 10 минута водитељ позива једног представника групе да укратко представи начин реаговања на ситуацију насиља и помоћ особи која је трпела насиље, а која се обратила члану тима младих.

4. КАКО РЕАГОВАТИ НА НАСИЉЕ?

45 мин

Пошто свака група представи начин реаговања на ситуацију, остале групе имају задатак да их саслушају и дају сугестије, како би побољшали реакцију, наводећи позитивне и ризичне ствари у овим реакцијама. Водитељ истиче важност правилног реаговања и потребе да се води рачуна о осећањима особе која трпи насиље и приступу тој особи. Оно што је веома важно јесте да група схвати да нису ту да буду они који ће сажаљевати особу која трпи насиље, али ни судије, нити полиција, нити моралисти. Приликом давања сугестија другим групама у овој дискусији, водитељ позива учеснике да користе „ЈА говор“ и истакну увек и позитивне и „негативне“ стране предложене реакције. Све позитивне и негативне стране реаговања водитељ записује на табли правећи листу пожељних и непожељних ситуација. Добро је да се на овим листама нађу и осећања која се производе код онога/оне који трпи насиље током реаговања на насиље и да се о њима такође поразговара.

На крају дискусије о предложеним начинима реаговања, водитељ радионице представља Прилог број 7 Нивои насиља, како би се учесници упознали у којим ситуацијама јесте препоручљиво да реагују, а у којима не, на основу Правилника о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање Министарства просвете Републике Србије. На основу ове табеле листа пожељних и непожељних реакција се треба проширити и продискутовати.

Прилог 7.

Неке дефиниције везане за (НЕ)НАСИЉЕ

Предрасуде и стереотипи = НАСИЉЕ

Када формираш мишљење о особи коју не познајеш, а на основу претпостављених особина групе којој ти мислиш да припада, онда имаш предрасуде. Предрасуде су сложене идеје које се испољавају и узимају за готово, а да није доказано да су тачне. Када приме трајан облик постају стереотипи. Када неко има предрасуде тежи да види само оне ствари које потврђују те идеје и тако учвршћује предрасуде и стереотипе у које верује.

Дискриминација = НАСИЉЕ

је искључивање, ограничавање, ускраћивање права или давање предности нечему или некоме на основу уверења, која се односе на боју коже, годиште, пол, оријентацију, опредељење, националност, друштвену класу, етничко порекло... То је облик репресије који може и не мора укључивати физичко насиље.

Солидарност = НЕНАСИЉЕ

дефинишемо као осећај заједништва, сродности до одређеног степена (саосећања) који се испољавају међу земљама, нацијама, групама људи или појединцима. Солидарност може бити пасивна, као саосећање или морална подршка и активна у виду материјалне помоћи или сарадње.

Толеранција = НЕНАСИЉЕ

је поштовање, прихватање и уважавање различитости, она је хармонија у разноликости. Она се постиже знањем, отвореношћу, комуникацијом и слободом мисли, савести и поверења. Толеранција значи бити свој/ своја без наметања својих гледишта другима. Она није предаја и одустајање, већ пре свега активан став покренут признавањем универзалних људских права и основних слобода за друге. Применити толеранцију не значи толерисати друштвену неправду или напустити или ослабити нечија убеђења.

НАСИЉЕ⁴ = злостављање, експлоатација, занемаривање....

Под насиљем се подразумева сваки облик једанпут учињеног, односно понављаног вербалног или невербалног понашања које се, по правилу, чини у намери да се другом лицу нанесе бол или штета и има за последицу стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја и достојанства личности детета и ученика или запосленог. Школа је дужна да обезбеди услове за сигурно и подстицајно одрастање и развој детета и ученика, заштиту од свих облика насиља, злостављања и занемаривања и социјалну реинтеграцију детета и ученика које је извршило, односно било изложено насиљу, злостављању или занемаривању. Забрана насиља, злостављања и занемаривања у установи односи се на сваког – децу, ученике, запослене, родитеље и трећа лица.

Насиље и злостављање може да се јави као физичко, психичко(емоционално) и социјално. Осим наведених облика, насиље и злостављање препознаје се и кроз: злоупотребу, сексуално насиље, експлоатацију ученика, електронско насиље и др.

Занемаривање и немарно поступање је пропуштање обезбеђивања услова за правилан развој детета и ученика у свим областима, а што може да наруши његово здравље и развој, као и ускраћивање појединих облика образовно-васпитног рада; нереаговање на сумњу о занемаривању или занемаривање од стране родитеља; пропусте у обављању надзора и заштите детета и ученика од повређивања, самоповређивања, употребе алкохола, дувана, наркотичког средства или психоактивне супстанце, укључивања у деструктивне групе и организације и др.

⁴ Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање Министарства просвете Републике Србије

Нивои реаговања и различити облици насиља⁵

Превенцију насиља, злостављања и занемаривања чине мере и активности којима се у установи ствара сигурно и подстицајно окружење, негује атмосфера сарадње, уважавања и конструктивне комуникације. Превентивним активностима се:

- ✱ подиже ниво свести и осетљивости детета и ученика, родитеља и свих запослених за препознавање насиља, злостављања и занемаривања;
- ✱ негује атмосфера сарадње и толеранције, уважавања и конструктивне комуникације у којој се не толерише насиље, злостављање и занемаривање;
- ✱ истичу и унапређују знања, вештине и ставови потребни за конструктивно реаговање на насиље;
- ✱ обезбеђује заштита свих од насиља, злостављања и занемаривања.

У циљу превенције насиља, злостављања и занемаривања установа је дужна да упозна све запослене, децу, ученике и родитеље са правима, обавезама и одговорностима свих, прописаним законом, Правилником о протоколу и другим подзаконским и општим актима.

Интервенцију на насиље, злостављање и занемаривање чине мере и активности којима се оно зауставља, осигурава безбедност учесника (оних који трпе, чине или сведоче), смањује ризик од понављања, ублажавају последице за све учеснике и прате ефекти предузетих мера. У установи се интервенише на насиље, злостављање и занемаривање, када се оно дешава или се догодило између: деце или ученика (вршњачко насиље), запосленог и детета, односно ученика, родитеља и детета, родитеља и запосленог и када насиље, злостављања и занемаривање чини треће лице у односу на дете, запосленог или родитеља. Установа је дужна да интервенише увек када постоји сумња или сазнање да дете и ученик трпи насиље, злостављање и занемаривање, без обзира на то где се оно догодило, догађа или се припрема.

Разврставање насиља, злостављања и занемаривања по нивоима

Разврставање насиља, злостављања и занемаривања на нивое има за циљ обезбеђивање уједначеног поступања (интервенисања) установа у ситуацијама насиља и злостављања када су актери деца, односно ученици (дете – дете, ученик – ученик, запослени – дете и ученик). Исти облици насиља, злостављања и занемаривања могу да се појаве на више нивоа, али се разликују у интензитету, степену ризика, учесталости, последицама и учесницима.

На првом нивоу, по правилу, активности предузима самостално одељењски старешина, наставник, односно васпитач, у сарадњи са родитељем, у смислу појачаног васпитног рада са васпитном групом, одељењском заједницом, групом ученика и индивидуално. Изузетно, ако се насилно понашање понавља, ако васпитни рад није био делотворан, ако су последице теже, ако је у питању насиље и злостављање од

⁵ Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање Министарства просвете Републике Србије

стране групе према појединцу или ако исто дете и ученик трпи поновљено насиље и злостављање за ситуације првог нивоа, установа интервенише активностима предвиђеним за други, односно трећи ниво.

Физичко насиље	Емоционално/ психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље и злоупотреба	Електронско насиље
ударање чврга, гурање, штипање, гребање, гађање, чупање, уједање, саплитање, шутирање, прљање, уништавање ствари...	исмејавање, омаловажавање, оговарање, вређање, ругање, називање погрдним именима, псовање, етикетирање, имитирање, „прозивање“...	добацивање, подсмивање, игнорисање, искључивање из групе или фаворизовање на основу социјалног статуса, националности, верске припадности, насилно дисциплиновање, ширење гласина...	добацивање, псовање, ласцивни коментари, ширење прича, етикетирање, сексуално додиривање, гестикулација...	узнемиравајуће „зивкање“, слање узнемиравајућих порука СМС-ом, ММС-ом, путем веб-сајта...

На другом нивоу, по правилу, активности предузима одељењски старешина, односно васпитач, у сарадњи са педагогом, психологом, тимом за заштиту и директором, уз обавезно учешће родитеља, у смислу појачаног васпитног рада. Уколико појачани васпитни рад није делотворан, директор покреће васпитни поступак и изриче васпитну меру, у складу са Законом.

Физичко Насиље	Емоционално/ психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље и злоупотреба	Електронско насиље
шамарање, ударање, гажење, цепање одела, „шутке“, затварање, плување, отимање и уништавање имовине, измицање столице, чупање за уши и косу...	уцењивање, претње, неправедно кажњавање, забрана комуницирања, искључивање, одбацивање, манипулисање...	сплеткарење, игнорисање, неукључивање, неприхватање, манипулисање, експлоатација, национализам...	сексуално додиривање, показивање порнографског материјала, показивање интимних делова тела, свлачење...	огласи, клипови, блогови, злоупотреба форума и четовања, снимање камером појединаца против њихове воље, снимање камером насилних сцена, дистрибуирање снимака и слика...

На трећем нивоу, активности предузима директор са тимом за заштиту, уз обавезно ангажовање родитеља и надлежних институција (центар за социјални рад, здравствена установа, полиција и друге институције). Уколико присуство родитеља није у најбољем интересу ученика, тј. може да му штети, угрози његову безбедност или омета поступак у установи, директор обавештава центар за социјални рад, односно полицију. На овом нивоу обавезан је интензиван васпитни рад са учеником и покретање васпитно-дисциплинског поступка и изрицање мере, у складу са Законом. Ако је за рад са учеником ангажована и друга институција, установа остварује сарадњу са њом и међусобно усклађују активности.

Физичко насиље	Емоционално/ психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље и злоупотреба	Електронско насиље
туча, давлeње, бацање,проузро ко-вање опекотина, ускраћивање хране и сна, излагање ниским температурама, напад оружјем...	засташивање, уцењивање, рекетирање, ограничавање кретања, навођење на коришћење психоактивних супстанци, укључивање у секте, занемаривање...	претње, изолација, одбацивање, терор групе над појединцем/гру- пом, дискриминација, организовање затворених група (кланова), национализам, расизам...	завођење од стране одраслих, подвођење, злоупотреба положаја, навођење, изнуђивање и принуда на сексуални чин, силовање, инцест...	снимање насилних сцена, дистрибуирање снимака и слика, дечија порнографија...

Како ће се поједини облици насиља решавати у конкретним ситуацијама, то јест на неком нивоу, зависи и од следећих околности: да ли насиље чине појединци или група, вршњак или неко старији; да ли се насилно понашање понавља; које су могуће последице; какве су компетенције наставника, одељенског старешине, васпитача....

Питања о којима треба размишљати приликом реаговања на насиље: Ко проверава да ли се насиље догодило?, Ко и на који начин прекида насиље?, Ко разговара са учесницима насиља?, Ко обавештава родитеље и разговара са њима?, Ко планира, спроводи и прати ефекте заштитних мера?, Ко и на који начин води евиденцију?, Ко комуницира са другим службама и медијима?..

Редослед поступања у интервенцији

- 1) Проверавање сумње или откривање насиља, злостављања и занемаривања
- 2) Зауостављање насиља и злостављања и смиривање учесника
- 3) Обавештавање родитеља и предузимање хитних акција по потреби
- 4) Консултације у школи (тиму)
- 5) Мере и активности у превенцији насиља
- 6) Праћење и вредновање ефеката мера и активности

Назив радионице:	Узраст: (разред)
X Свест о сопственом насилном понашању и бесу	VI/ VI

Трајање:	45 минута
Исходи радионице:	Освешћено је сопствено насилно понашање. Ученици код себе препознају како/када постају љути/бесни, шта је „окидач“ за њихов бес.
Простор:	Учионица
Материјал и опрема:	Табла за писање и креде (или маркери и велики папири за писање), креп трака, самолепљиви стикери. Радни материјал: Прилог 9: Фацомер

1. Каква сам не/насилна „фаца“?

10 мин

Информшите ученике да ће на овој радионици научити да препознају колико учествују у насилним ситуацијама. Поделите им прилог и замолите да означе израз лица у огледалу које их најбоље описује. Затим нека свако од ученика означи које лице највише описује сваког појединачно ученика из одељења. Тако ће сваки ученик имати увид колико се његово виђење себе разликује од начина на који га други виде. Нагласите да свако има лично мишљење, али да се одељење састоји од много различитих погледа на свет.

2. Разговор

20 мин

Отворите разговор о резултатима виђења ситуације у групи. Подстакните ученике да се присете примера када су неке особе знатно другачије оцениле сопствено понашање од људи који их окружују. Нагласите да порицање проблема онемогућава његово решавање, и да нема потребе порицати да смо понекад насилни и неће нас нико због тога видети као насилника. Анализирајте „фацомер“ по бојама, а не по особинама/етикетама. Замолите их да излистају начине понашања које људи у животу често негирају и врло конкретне последице (нпр. негирање да си под дејством алкохола резултира губитком возачке дозволе).

Изведите закључке:

1. Ако други мисле да си насилан, а ти то не примећујеш, вероватно си у стању порицања.
2. Порицање онемогућава решавање проблема.
3. Ако твоје понашање омета друге, а ти то не признајеш, неће бити могуће да изгладите неслагања.

3. И онда сам се наљутио....

15 мин

Информисати ученике да ће бити у прилици да истраже узроке беса и љутње. Поделити им папириће на којима могу записати разлоге због којих се људи љуте. Предложите пример за разлог: тата је викао на мене, промакао ми је аутобус, добила сам лошу оцену. Разговарајте о натписима на картицама, како бисте утврдили да се људи љуте из различитих разлога. Питајте ученике да објасне фразу „кад кап прелије чашу“. Помозите им да разумеју да она означава један у низу догађаја који су изазвали љутњу и који могу водити ка насилном понашању и нежељеним последицама.

Нагласите да „последња кап“ не мора бити насилан догађај већ и сасвим обичан који се користи као повод за излив љутње или беса. Упитајте ученике да ли су се икада „истресли“ на погрешну особу испровоцирани низом догађаја пре излива беса у којима та особа није учествовала. Идентификујте да се догађај који је у ствари изазвао љутњу може назвати „извором љутње“, а догађај који је испровоцирао насилно понашање „мета беса“. Отворите дискусију о тој разлици.

Ученици могу направити илустровану ретроспективу догађаја који су изазвали бес или љутњу. Изведите закључке:

1. Постоји разлика између догађаја који су изазвали љутњу - „извор љутње“ и догађаја који су испровоцирали насилно понашање - „мета беса“.
2. Људи често показују насилно понашање према мети беса, а не према извору љутње.

Прилог 9.

Нацртани су изрази лица на „фацомеру“ који описује поглед, звук, покрет и материјалне ствари према којима се може закључити да ли је неко мирољубив или насилан. Постоје две колоне, једна за самоевалуацију и друга за евалуацију од стране свих других ученика у одељењу.

	Ја	Други
		
		
		
		
		
		
		
		
		

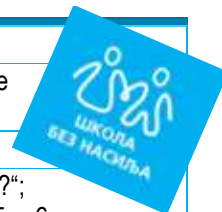
Назив радионице:

Узраст: (разред)

XI. Прикочи на „жуто трепћуће“

V/ VI

Трајање:	45 минута
Исходи радионице:	Учесници разумеју значај самоконтроле и знају да контролишу своје реакције беса.
Простор:	Учионица
Материјал и опрема:	Радни материјал: Прилог 10: „Зашто је важно да прикочиш на жуто трепћуће?“; Прилог 11: „Да ли би као одрастао опстао са таквим ставом?“; Прилог 12: „Топ 6 начина да не признаш да си насилан?“; Прилог 13: Упитник : Који је твој стил комуникације? Табла за писање и креде (или маркери и велики папири за писање), самолепљива креп трака, самолепљиви стикери

1. Последице не контролисања беса

25 мин

Информишите ученике да ће учити о последицама не контролисања беса. Поделите им прилог 1: „Зашто је важно да прикочиш на жуто трепћуће“. Након попуњавања отворите дискусију. Поделите и прилог 2: „Да ли би као одрастао опстао са таквим ставом?“. На основу резултата, отворите дискусију о важности контроле беса.

Изведите закључке:

1. Без развијених вештина контроле беса, људи имају великих проблема у важним сферама живота.
2. Млади који мисле да не морају да контролишу бес кад постану одрасле особе, јако ће се изненадити.

2. Вештине контролисања беса

20 мин

Информишите ученике да ће учити о начинима на које поједини људи негирају или налазе оправдања за насилно понашање.

Помозите ученицима да искажу своју забринутост у вези са ситуацијама насиља које су се догађале у одељењу. У мањим група ученици могу да цртају „линије живота“ свог одељења или ученика који се насилно понашају. Једна треба да буде приказ ситуација које ће се догодити и последица у случају да особа или одељење настави да негира насилно понашање, а друга линија треба да буде приказ промене која се може очекивати у случају да се особа или одељење суоче са насилним понашањем.

Охрабрите ученике да скрећу пажњу једни другима када негирају насилно понашање и не контролишу бес. Ако из разговора искрсне да ученици имају проблем са неколико ученика који стално праве проблеме, а они их негирају, замолиите те ученике који упорно негирају своје насилно понашање да бележе све насилне ситуације које се догађају у школи и о томе направе извештај за одељење.

Изведите закључке:

1. Ученици често користе оправдања, минимизирају или негирају насилно понашање.
2. Негирање насилног понашања често има кобне последице.
3. Ако људи око тебе виде проблем, а ти не, вероватно си у стању порицања.

Прилог 10.

„Зашто је важно да прикочиш на жуто трепћуће?“

Изабери опцију која је највероватнија..

1. Марко јако пуно псује када се изнервира. Када буде опсовао свог станодавца, сазнаће да:
 - I Станодавцу неће сметати што га гласно псују.
 - II Станодавац ће стрпљиво сачекати да Марко изговори све псовке које зна.
 - III Моментално ће га избацити из стана.
2. Маја виче и показује непристојне покрете другим возачима када је нервозна током вожње. Она се скоро преселила у већи град. Сазнаће да:
 - I Се возачи осмехују и машу на такво понашање
 - II Закаче њена кола својим
 - III Захваљују на тако отвореном изражавању мишљења.
3. Пера граби људе за крагну кад га изнервирају. Управо је добио посао из снова. Када буде зграбио клијента за крагну сазнаће да..
 - I Добија бесплатан пут до завода за незапослене од свог шефа
 - II Добија повишицу од шефа
 - III Добија унапређење од шефа
4. Марија подрма људе за рамена када се наљути. Сада има двоје мале деце. Када њих буде подрмала сазнаће да..
 - I Је јако лако озбиљно повредити децу.
 - II Да њена деца немају ништа против да их мајка повређује.
 - III Да њена деца немају ништа против страха од сопствене мајке.
5. Жика не може да не пипка колегиницу која му се допада. На радном месту десиће се..
 - I Огромна тужба против сексуалног узнемиравања коју ће да изгуби.
 - II Пуно заинтересованих колега који уживају у томе и само чекају на тако нешто
 - III Захвалницу колега који воле да им се на радном месту угрожава лични простор.
6. Јована носи оружје са собом. Када је буде зауставио саобраћајни полицајац он ће..
 - I Разумети да се правила која важе за све друге, не односе на Јовану.
 - II Рећи јој да може да бира које ће законе поштовати.
 - III Ухапсиће је.
7. На послу, Лаза расистички коментарише. Сазнаће да..
 - I Је такво понашање добро за развој каријере.
 - II Сексуални и расистички коментари воде до озбиљних законских санкција.

III Овакво понашање је одлично за задобијање поштовања других, нарочито мањина.

Прилог 11.

„Да ли би као одрастао опстао са таквим ставом?“

Наведене ситуације дешавају се у току дана, а ученици треба да процене да ли је или не потребна контрола беса у тој ситуацији:

Време Ситуације

- 3:45 Син је Мику пробудио по четврти пут јер не може да спава.
- 4:06 Само што је син чврсто заспао, зазвонио је телефон због туђе грешке и пробудио га.
- 4:46 Поново је заспао, али син га је опет пробуди жалећи се на хладноћу у својој соби.
- 5:00 Мика је дремао, а онда је камион градске чистоће стао испред његове кући и пробудио његовог сина.
- 5:23 Укључио се аларм на сату и који је грешком навио сат времена раније.
- 6:23 Мора да сачека да прво његов син заврши у купатилу.
- 7:00 Жели да спреми доручак, али фрижидер је празан а предходног дана је попио кафу
- 7:25 Нестала му је маркица за превоз
- 7:35 Зове га шеф и виче јер је закаснио и цео га колектив чека, а затим му залупи слушалицу.
- 7:43 Проналази маркицу за превоз у соби свог сина који ју је узео без питања.
- 7:59 Допија писмену опомену од шефа и усмени прекор како жали што га је запослио
- 8:49 Схвата да нема новца за доручак нити кафу јер му је неко украо новчаник.

Прилог 12.

Топ 6 начина да не признаш да си насилан!

1. Убеди их да ћеш моћи да контролишеш свој бес кад порастеш.
2. Окриви неког другог.
3. Скрени другима поглед.
4. Скрени поглед.
5. Претварај се да ти се јак допадају негативне последице.
6. Натерај их да ствари виде како теби одговара.

КОЈИ ЈЕ ТВОЈ СТИЛ КОМУНИКАЦИЈЕ?

Начин на који реагујемо када се са неким око нечега не разумемо или не слажемо, представља наш стил комуникације. У разним ситуацијама користимо различите комуникацијске стилове. Међутим, тајна је у томе да на време препознамо који ће нам комуникацијски стил у датој ситуацији помоћи да дођемо до најбољег решења, а избегнемо неразумевање, сукоб и свађу. Реши овај тест и откриј свој стил..

1. На финалној утакмици у којој си учествовао/ла, дошло је до неслагања око резултата између твог и супротничког тима. Ти ћеш:

а) Пробати да објасниш шта се уствари догодило.
б) Нагласити шта теби није ок и тражити прихватљиво решење за обе стране.
ц) Овог пута ћеш искулирати
д) Ништа. Ионако ти је свеједно.
е) Бићеш упоран/на док не схвате да си ти у праву.
2. Твоја другарица те напада јер јој је речено да се виђаш са њеним дечком. Ти ћеш:
а) б) ц) д) е)
3. Започео/ла си зезање на рачун килаже једног члана своје екипе. Међутим, он/она је неочекивано бурно реаговао/ла и настала је жестока свађа. Ти ћеш:
а) б) ц) д) е)
4. Већ неко време се удвараш једној особи, али примећујеш да јој смета. Скрећу ти пажњу да си сморио/ла и да чак од тебе има фрку. Ти ћеш:
а) б) ц) д) е)
5. Сликали су те у незавидној ситуацији и против твоје воље окачили на Фејс Бук. Одлучио/ла си да вратиш истом мером и настао је проблем. Ти ћеш:
а) б) ц) д) е)
6. Старији ученици те малтретирају и узимају ти новац. Због тога касниш на час и наставник/ца хоће да ти да неоправдани. Ти ћеш:
а) б) ц) д) е)
7. Твоје старо друштво мисли да си их искулирао/ла због нове популарније екипе. Ти ћеш:
а) б) ц) д) е)
8. Неко кога знаш те је додиривао по интимним деловима тела против твоје воље. Одбија да прихвати да ти то ниси желео/ла. Ти ћеш:
а) б) ц) д) е)

Највише одговора под А: САРАДЊА

Ти си увек за договор. Заступаш своје мишљење, али поштујеш и туђе. Овакав стил комуникације погодан је за ситуације у којима ти је јако битно да решиш проблем, али и да не нарушиш однос са неким ко ти пуно значи. Међутим уколико ти се жури, или по среди нешто што ти није најважније на свету, боље искористи неки други комуникацијски стил јер би те овај могао непотребно исцрпети.

Највише одговора под Б: КОМПРОМИС

Мислиш да је најбоље наћи средње решење. Важно ти је да се твој глас чује и да се барем донекле поштују твоје потребе и жеље. Ниси баш увек спреман/а да се потрудиш да разумеш супротно мишљење, али можеш да га прихватиш такво какво јесте. Овакав стил комуникације је погодан у ситуацијама у којима постоји спремност на разговор али не и довољно времена за постизање споразума којим ће све стране бити задовољне.

Највише одговора под Ц: ПОПУШТАЊЕ

„Паметнији попушта“ је често твој закључак. Радије ћеш одустати од свог става, него да улазиш у дискусију. Уколико ти није стало до проблема, сасвим је у реду да примениш овај комуникацијски стил. Међутим, уколико ти је стало, инсистирање на овом стилу комуникације може да ти донесе само незадовољство.

Највише одговора под Д: ПОВЛАЧЕЊЕ

Избегаваош конфликте. Када дође до неспоразума имаш потребу да затражиш „тајм аут“, скренеш са теме или одложиш разговор о проблему за неки други пут. Овакав комуникацијски стил је погодан у ситуацијама у којима је дошло до проблема који ти није важан са особама које ти не значе. У супротном, било би добро да одабереш неки други стил комуникације.

Највише одговора под Е: НАДМЕТАЊЕ

Сигуран си да си у праву и да други то још само нису схватили. Верујеш свом суду и упорно га заступаш. Овакав комуникацијски стил је погодан када је потребно хитно решење, а ти си сигуран/а да си у праву. У свим другим приликама, топло ти препоручујемо сарадњу стил комуникације.

Важно је да имаш у виду:

ТИ говор се увек односи на саговорника. Води ка неразумевању и сукобима. Искузује се у виду:

- омаловажавајућих порука које садрже процену, критику, подсмех и осуђивање.
- индиректних порука у које спадају сарказам, задиркивање и разне шале.
- порука које нуде решење, исказане као наредбе, упознорења, директно саветовање.

ЈА говор се односи на оног ко говори, њиме исказујемо себе, своја осећања и потребе без оптуживања и критиковања других. ЈА говор увек садржи следеће фазе:

1. Опажање понашања друге особе која нам смета.
2. Осећања у односу на понашање које смо опазили.
3. Потребе и вредности које доводе до исказаних осећања.
4. Захтев за конкретно понашање које желимо од друге особе.

Назив радионице:	Узраст: (разред)
XII. Не љутим се – први пут	VII/ VIII

Трајање:	55 минута
Исходи радионице:	Ученици уочавају везу између личног доживљаја и разумевања одређене ситуације која изазива реакцију беса код њих. Научили су различите начине да ангажовањем воље смање своју реакцију беса.
Простор:	Учионица
Материјал и опрема:	Радни материјал: Прилог 14: О љутњи... 5 великих папира, фломастери

1. Уводни пример

5 мин

Водитељ наводи како ћемо се данас бавити љутњом, шта нам она „говори“ и како можемо лако упасти у замку да је пустимо да она влада нама. Може им испричати један пример:

„Извиђачи су отишли на камповање. Коста је са још пар другара подизао шатор. Никако им није ишло, пошто је ово нови модел шатора и никада га нису раније видели. Када је све било скоро готово, Блажа је, случајно пролазећи, оборио један колац и шатор се сручио. Коста се јако наљутио, викао је на Блажу, вређао га, чак је и замахнуо да га удари.“ Можете навести и други пример везан за школско окружење: неспоразум око удварања туђој девојци или трач да је Блажа рекао нешто за Косту, а да он то уствари није рекао...

Водитељ пита учеснике: "Шта мислите, како би све Блажа након оваквог Костиног понашања, могао да реагује?"

2. Мала теорија

5 мин

Водитељ каже да се наша љутња обично јавља у односу са другим људима - неко је нешто урадио /рекао или није урадио /рекао што нас је "повредило", "угрозило", "учинило неправду", те љутња настаје као реакција на "могућу штету". Она некада може бити примерен одговор на реалну претњу и омогућава нам да започнемо одбрану онда када смо нападнути, али некада љутња може измаћи контроли и подстицати деструктивне облике понашања. Међутим, различите особе у истим ситуацијама могу имати различите емоције. Питање је зашто је то тако? Један од одговора је да се одређене емоције појављују у зависности од тога како разумемо одређену ситуацију. Шема је следећа:

Догађај (ситуација) → Наше разумевање ситуације → Емоционалне реакције

Уколико је наше разумевање ситуације одређено доживљајем да смо нападнути (наша сигурност, безбедност или пак наше самопоштовање или уважавање од других...) љутња се често јавља као реакција. Међутим, некада то није реална претња, него ми нечије понашање доживљавамо као такво.

3. Шта је било са Костом

10мин

Водитељ може да предложи да покушамо да претпоставимо како је Коста разумео ову ситуацију, шта је могао да помисли да су биле Блажине намере, те се разљутио. Вероватно ће учесници прво наводити разне оптужбе на Блажино понашање или нешто слично, али водитељ треба да им помогне да нађу формулацију која наводи шта би Коста могао да помисли – нпр. Блажу баш брига што смо се ми толико

мучили, он не цени наш труд...

Када успеју да нађу такву неку формулацију, можете им поставити питање:

- ❖ Да ли мислите да је то како је Коста доживео ову ситуацију истоветно Блажиним намерама?
- ❖ Како вам изгледа идеја да наша процена ситуације покреће наше емоције?
- ❖ Да ли имате и ви неки пример који добро илуструје ту идеју?

4. Лични пример

15 мин

Учесници се поделе у парове. Изаберу ко ће бити особа А, а ко особа Б. Препричавају ситуацију из сопственог искуства која их је наљутила. Прво особа А прича особи Б, а онда промене улоге.

5. Хлађење (у малим групама)

10 мин

Водитељ подели учеснике у мање групе (тако да у свакој групи буде око 4 учесника). Свака група треба да да предлоге – шта све можемо учинити када нас «нападне» бес, како да га смањимо, охладимо, «спустимо конопац», али не тако што ћемо повредити себе или друге. Групе записују своје предлоге на великим папирима.

6. Представљање мин

10

Свака група представи своје предлоге и закачи папир на зид да свима буде видљив.

НАПОМЕНА:

Да би ове активности заиста биле успешне, сам водитељ мора да преиспита себе како му изгледа идеја да наше разумевање ситуације одређује наше емотивне реакције. Уколико он не верује у тај модел тешко да ће моћи убедљиво да га предочи и другима. Било би добро да и сам размисли о примерима из свог живота.

Прилог 14.

О љутњи

Љутња је емоција која варира од јаке иритираности до беса и гнева. Обично наводимо неке спољашње узрочнике настанка љутње – неко је нешто урадио/рекао или није урадио/рекао што нас је “повредило”, “угрозило”, “начинило нам неправду”, те љутња настаје као реакција на “могућу штету”. Она некада може бити примерен одговор на претњу и омогућава нам да започнемо одбрану онда када смо нападнути. Међутим, некада љутња може измаћи контроли и подстицати деструктивне (насилне) облике понашања, што знатно отежава наш живот са другим људима, а често се ни нама самим не допада да будемо особа која се лако разбесни. Тада ми бивамо контролисани од једне моћне и непредвидиве емоције.

ИСПОЉАВАЊЕ ЉУТЊЕ

Директно бурно изражавање

Некада када нас љутња надвлада, планемо и говоримо/урадио ствари које никада не бисмо у мирном стању (вређамо друге, сломимо неку ствар да бисмо себи олакшали...). Овакав начин испољавања љутње може озбиљно да угрози наше односе са другима.

Прикривено испољавање

Некада нам није лако да изразимо своју љутњу директно, али прибегавамо прикривеним методама, упорно ћутимо или смо иронични, критизерски настојени. Тада не говоримо директно шта нам смета, али креирамо атмосферу у којој се нико не осећа пријатно.

Преусмеравање пажње

Некада можемо свесно одлучити да не желимо сада да размишљамо о љутњи коју осећамо и да желимо да се усмеримо на нешто позитивно. Ово некада може смањити нашу тренутну узнемиреност, али то не значи да нешто што не желимо да примећујемо не постоји. Та љутња са којом нисмо ништа урадили већ је и даље у нама, може да се усмери на нас саме. Последице могу бити физичке тегобе (повишени притисак, чир, гастритис...) или психичке сметње (депресија, несаница...).

Преусмеравање љутње

Некада нам је тешко да испољимо љутњу у ситуацијама где се она појавила, већ остајемо са незадовољством, које онда испољавамо тамо где се осећамо сигурно (обично у односу са нашим ближњима). Особа на коју се љутња усмерила, доживљава да се неправедно на њој „истресамо“. Уколико се ово понавља, може озбиљно оптеретити блиске односе.

Хлађење љутње и разговор

Можемо „у себи“ покушати да разјаснимо шта нас је то тако разбеснело (о том поступку ће нешто више речи бити касније) и да саопштим то онима који су били присутни у ситуацији када се наша љутња појавила. Можемо покушати да саслушамо и њихове разлоге.

КАКО ЉУТЊА „ФУНКЦИОНИШЕ“

Поставља се питање зашто исти догађај неке људе разљути, а неке не. Један од одговора је да се одређене емоције појављују у зависности од тога како разумемо одређену ситуацију. Шема је следећа:

Догађај (ситуација) → Наше разумевање ситуације → Емоционалне реакције

Уколико је наше разумевање ситуације одређено доживљајем да смо нападнути (наша сигурност, безбедност или пак наше самопоштовање или уважавање од других...) љутња се често јавља као реакција.

КАКО КОНТРОЛИСАТИ ЛЈУТЊУ

Када се појави љутња, важно је да:

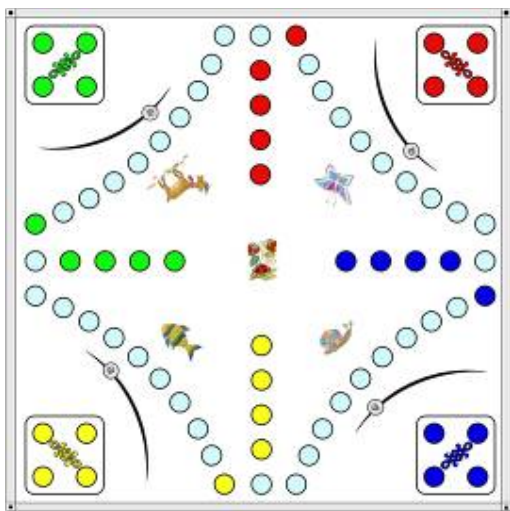
- Увидимо да је начин на који разумемо ситуацију управо то што доводи до појаве љутње.
- Прихватимо да управо ми имамо моћ да утичемо на наше разумевање ситуације.
- Изаберемо да уместо да „праснемо“ и пустимо да ситуација управља нама, ми успоставимо контролу над ситуацијом.

То можемо постићи тако што ћемо дубоко удахнути и за неко време спречити љутиту реакцију или бар спречити да је усмеримо на себе или друге људе (ударање јастука је савим уреду). Можемо се присетити онога што смо до сада увидели и прихватили (а и б елемент овог набрајања) и да преиспитамо:

- да ли смо и на који начин у тој ситуацији заиста били угрожени (или се само бојимо да ћемо изгубити углед, понос, поштовање других, самопоштовање, труд, уложено време, уважавање, припадност...).
- да ли је то за нас заиста тако битно (важно је да разликујемо велике од малих тешкоћа и да не трошимо време и енергију на ствари које нам нису заиста битне),
- да ли тиме што показујемо толики бес говоримо да заправо нисмо у стању да изађемо на крај са том ситуацијом него бесом прикривамо осећање немоћи...

Технике Ја говора и остале комуникацијске вештине могу у овом процесу бити од велике користи (да препознамо које потребе нам нису биле задовољене и како да их другима саопшtimo, а да то буде на начин који ће креирати „конструктивну“, а не „деструктивну“ атмосферу).

...Организујте првенство у игрању „Не љути се човече“

Назив радионице:	Узраст: (разред)
XIII. Не љутим се - други пут	VII/ VIII

Трајање:	60 минута
Исходи радионице:	Учесници су схватили да начин на који разумемо одређене ситуације утиче на појаву љутње и овладали бар једним начином контроле љутње.
Простор:	Учионица
Материјал и опрема:	Прилог 15: Упутства за рад у групама и прилог 16: Подсетник за контролу љутње 5 великих папира и фломастер

1. Увод

5 мин

Водитељ наводи како ћемо данас још мало говорити о љутњи. Замолиће их да се присете неке ситуације у којој је нека особа била јако љута тако да то није могла да контролише и какве су биле последице тога.

2. Цртеж у малим групама

20 мин

Водитељ подели учеснике у мале групе. Прво ће их поделити тако да добије једну групу више (и то ће бити група са тајним инструкцијама) у односу на то колико жели група да има на крају. Свакој групи (осим овој са тајним инструкцијама) да цедуљу на којој пише да у наредној активности на великом папиру треба да прикажу негативне последице неконтролисане љутње. За то имају ограничено време - 12мин. Групи са тајним инструкцијама ћете рећи да ће се свако из те групе придружити једној од преосталих група у којој ће имати по један тајни задатак:

- ✴ Ти ћеш покушавати стално да наметнеш своју идеју – какав треба да буде садржај тог цртежа. (Овакву идентичну инструкцију имају два члана).
- ✴ Ти тежиш да само ти црташ и спречаваш да и остали то раде. (Овакву идентичну инструкцију имају два члана).
- ✴ Ти стално намећеш своју концепцију којим бојама треба да буду обојени делови цртежа..

Када се група са тајним инструкцијама упозна са својим задатком, водитељ ће рећи осталим групама, да би било ипак добро да има мање група, те ће ову последњу расформирати, тако што ће се сваки од чланова те групе придружити једној од осталих група.

Од тог тренутка учесници имају 15 минута да разговарају и да нацртају то што су се договорили.

3. Размена у великој групи

15 мин

Свака група прво представи свој цртеж. Водитељ их пита:

- ✴ Како се сада осећају након обављеног задатка?
- ✴ Да ли су задовољни резултатом?
- ✴ Како су радили у својој групи – да ли су сарађивали и како?

Треба омогућити учесницима да кажу шта им је сметало. Претпостављамо да ће барем неком у свакој групи сметати што једна особа жели да се "наметне". Када учесници то изговоре, можете дати и особама са тајним инструкцијама могућност да кажу какву су инструкцију они добили. Покушајте да им помогнете да изађу из улоге особа са тајним инструкцијама и поново постану део групе.

4. Шта је било угрожено - у малој групи

10 мин

Водитељ подсети учеснике на оно о чему смо говорили на претходној радионици – како наше разумевање ситуације одређује наше емоције. Када се појави љутња, то је често знак да смо доживели да смо у тој ситуацији искусили неку "повреду", да је нешто наше "угрожено" – труд, поштовање...

У малим групама у којима су били у претходној активности, нека учесници размисле о томе, шта је могло у тој активности да их наљути – заправо, шта је то њихово могло бити угрожено. Водитељ им може дати прилог који се бави овом темом да га консултују. Такође могу да наведу шта би свако од њих могао да уради да мало "охлади" своју љутњу (могу да погледају и списак предлога који су сачинили на претходној радионици).

5. Шта је било угрожено - у великој групи

10 мин

Мале групе представе своје резултате. Водитељ може да им помогне да начине јаснију формулацију тамо где је члановима групе тешко.

Може их такође подсетити на комуникацијске вештине и Ја говор. Шта је то што би могли да кажу у тој ситуацији, користећи вештине Ја говора.

НАПОМЕНА: Важно је да учесници могу да испробају да и сами успоставе везу између своје љутње и тога како су доживели ситуацију са цртањем.

Када будете објашњавали члановима групе са тајним инструкцијама шта је њихов задатак, морате им нагласити да се не смеју „одати“ осталима да они имају тајне инструкције, те да (након што се прикључе групама) пробају да буду што уверљивији. Морате им после помоћи да их остатак групе након активности поново доживи као свој део.

Прилог 15.

Упутства за рад у групама

Упутства за чланове групе са тајним инструкцијама

Први члан: Ти ћеш покушавати стално да наметнеш своју идеју – какав треба да буде садржај тог цртежа.

Други члан: Ти ћеш покушавати стално да наметнеш своју идеју – какав треба да буде садржај тог цртежа.

Трећи члан: Ти тежиш да само ти црташ и спречаваш да и остали то раде.

Четврти члан: Ти тежиш да само ти црташ и спречаваш да и остали то раде.

Пети члан: Ти стално намећеш своју концепцију којим бојама треба да буду обојени делови цртежа.

Упутство за остале групе

Сада када сте се присетили неких ситуација у којој је неки актер имао неконтролисану љутњу, покушајте на великом папиру да прикажете негативне последице до којих је то довело. Покушајте да највише то прикажете кроз цртеж, али по потреби можете записати и неколико речи.

Прилог 16.

Подсетник за контролу љутње

Када се појави љутња, важно је да:

1. Увидимо да је начин на који разумемо ситуацију управо то што доводи до појаве љутње
2. Прихватимо да управо ми имамо моћ да утичемо на наше разумевање ситуације
3. Изаберемо да уместо да „праснемо“ и пустимо да ситуација управља нама, ми успоставимо контролу над ситуацијом.

То можемо постићи тако што ћемо дубоко удахнути и за неко време спречити љутиту реакцију или бар спречити да је усмеримо на себе или друге људе (ударање јастука је савим уреду). Можемо се присетити онога што смо до сада увидели и прихватили (а и б елемент овог набрајања) и да преиспитамо:

- ✱ да ли смо и на који начин у тој ситуацији заиста били угрожени (или се само бојим да ћемо изгубити углед, понос, поштовање других, самопоштовање, труд, уложено време, уважавање, припадност...).
- ✱ да ли је то за нас заиста тако битно (важно је да разликујемо велике од малих тешкоћа и да не трошимо време и енергију на ствари које нам нису заиста битне),
- ✱ да ли тиме што показујемо толики бес говоримо да заправо нисмо у стању да изађемо на крај са том ситуацијом него бесом прикривамо осећање немоћи...

Технике Ја говора и остале комуникацијске вештине могу у овом процесу бити од велике користи (да препознамо које потребе нам нису биле задовољене и како да их другима саопшtimo, а да то буде на начин који ће креирати „конструктивну“, а не „деструктивну“ атмосферу). Нпр:

Када видим да ти упорно намећеш своју тему,

То ме љути

И волео бих да разумеш да смо и ми део групе и да нам даш шансу да и ми дамо предлоге и онда усвојимо нешто што нам се свима свиђа.

ФОРМУЛАР ЗА КОНТРОЛУ БЕСА

Име: _____

Датум: _____

Упутство: Дете и/или родитељ/васпитач могу да попуне овај формулар. Најбоље је да се формулар попуњава док сте бесни, али је у реду попунити га и након тога.

1. Који догађај или проблем је учинио да се осећам бесно?
2. Који су то знаци који ми говоре да сам бесан?
 - а. Телесни знаци:
 - б. Мисаони знаци:
 - ц. Знаци у понашању:
3. Шта могу да урадим да опустим своје тело?
4. Који „корисни само-говор” могу да употребим да би контролисао своје мисли?
5. Шта могу ефикасно да урадим да би се носио са ситуацијом или решио проблем?

Процена контроле беса (заокружи један одговор)

1. Нисам покушао контролу беса уопште.
2. Нешто сам као покушао са контролом беса, али није успело.
3. Јако сам се трудио са контролом беса, али није успело.
4. Јако сам се трудио са контролом беса и успело ми је.

Назив радионице:	Узраст: (разред)
XIV. „Ја говор“	VI/ VI VII/ VIII

Трајање:	45 минута
Исходи радионице:	Учесници упознати са моделом „Ја говора“ и схватили значај коришћења Не-насилне комуникације у превенцији конфликта и грађењу позитивнијих односа са другима
Простор:	Учионица
Материјал и опрема:	Одштампан пример ситуације насилне комуникације за сваку малу групу, подсетник за „Ја говор“ за сваког учесника – прилог 18, табла, креда.

1. ПРИМЕР КОМУНИКАЦИЈЕ КОЈА НЕ ПРИЈА

15 мин

Водитељ наводи пример сцене (конфликтне) у којој је једном од актера сметао начин комуникације. Пробајте да наведете неку уобичајену ситуацију међу ученицима у којој један од актера у ситуацији негативно процењује другог.

- ✱ Пита учеснике - Како комуницирају ови актери? Да ли у тој комуникацији има нечег што вам се не допада?
- ✱ Тражи од учесника да дају предлоге - шта може да каже особа којој се начин комуникације није допао, да би променила ток и превентирала даљи сукоб.
- ✱ Водитељ на велим папирима записује предлоге. На крају пита учесника који од предлога им се чини да би имао најбоље резултате.
- ✱ Шта је ту „интервенцију“ учинило ефикасном? Зашто?

2. "ЈА" ГОВОР

10 мин

Водитељ указује на споне (ако их има) између оног што учесници мисле да је једну интервенцију учинило ефикасном и модела Ја говора (видети Прилог 17). Представи модел.

3. ПРОБЕ У МАЛИМ ГРУПАМА

20 мин

Подели учеснике у мале групе. Свака група покушава користећи „ЈА“ говор, да одговори у ситуацији која је наведена у 1. кораку.

У великој групи, представници малих група саопштавају своје резултате.

Сви заједно дискутују о томе да ли се њихови предлози слажу са моделом.

Такође разматрају да ли би и у којој мери оваква комуникација могла да промени атмосферу у одељењу.

Прилог 17.

ЈА-говор

Често се у сукобу исцрпљујемо међусобним оптуживањем, љутњом, вређањем, дурењем, што лако доводи до ескалације и удаљавања од онога што нас је стварно погодило, што нас стварно иритира, што нам је потребно и шта стварно желимо.

ЈА-говор је техника ненасилне комуникације, која даје могућност исказивања потреба и жеља, конструктиван је, конкретан и усредсређен на специфичан проблем. ЈА-говор јасно говори о понашању и изазваним осјећањима, без вредновања личности/особе.

ЈА-говор не води избегавању конфликта, већ отварању комуникације око узрока конфликта. Он отвара комуникацију, показује нашу спремност за разговор и за тражење обострано прихватљивог решења ситуације. Њиме се усредсређујемо на себе, на то које су наше стварне потребе, жеље, права.

ЈА-говор нас враћа на почетак конфликта, на оно што нам је стварно потребно, што желимо, или што нам смета, при чему не изазивамо одбрамбену реакцију друге стране. Ја говором се критикује понашање, а не личност/особа.

Структура ЈА-говора: 1 корак – опис ситуације (онога што се догодило а не наша интерпетације те ситуације) Када видим, чујем... 2 корак – осећање (именовање осећања које смо имали у одређеној ситуацији) Ја осећам... 3 корак – потреба (шта је то што нам је било потребно у одређеној ситуацији, због чега су се и јавила одређена осећања) Зато што имам потребу... 4 корак – жељени исход (како би волели да се оконча та ситуација или како да се она промени у будућности) И волео/ла бих да ...	ЈА-ПОРУКЕ <i>проблематизовање понашања а не личности</i> <i>Пример „ТИ-говора“:</i> Водитељ се обраћа учеснику који шапуће док он говори, речима: „Добро Милане, хоћеш ли већ једном да престанеш да мељеш, ти си стварно безобразан!“ <i>Пример „МИ-говора“:</i> „Ми сви овде знамо да је Милан безобразан и да никад не слуша док други говоре!“ <i>Пример „ЈА-говора“:</i> „Милане, када причаш док ја говорим, то ме љути, имам потребу да се поштује договор који смо направили да слушамо једни друге, и волео бих да убудуће сачекаш свој ред.
---	--

Назив радионице:

Узраст: (разред)

XV. Комуникација: Саобраћај се безбедно!

VII/ VIII

Трајање	90 минута или 2x 45минута
Исходи радионице	Учесници упознати са моделом активног слушања и развили вештине активног приступа слушању и умећа давања повратне информације.
Простор	Учионица
Материјал и опрема	Прилог број 19: Умеће слушања и Прилог број 20: Давање и примање повратне информације Табла за писање и креде (или маркери и велики папири за писање), самолепљива крп трака, самолепљиви стикери

1. Слушам ти причу....

35 мин

Учесници се поделе у парове и добију упутства, али тако да особе А не чују шта је речено особама Б и обрнуто. Значи, сваки пар има особу А и особу Б! То можете реализовати тако што ће једни добити упутство у учионици а други, у исто време, на ходнику.

Припрема:

Особа А: има задатак да смисли 3 занимљиве ствари о којима би да прича особи Б. Свака прича треба да траје два минута и потребно је да смисли три приче. Водитељ ће давати знак када започиње и завршава се време за причање прве, друге и треће приче.

Особа Б: има задатак да слуша на различите начине и то: прву причу, док особа А говори, вербално јој шаље поруку да слуша, а невербалним знацима показује да не слуша. За време причања друге приче особа Б слуша, али успут покуша да наметне неку своју причу у стилу "није то ништа да видиш тек шта се мени десило"; и док особа А прича трећу причу, особа Б је пажљиво слуша. Добро би било да се свакој Б особи да цедуљица са подсетником шта треба ради док преслушава приче.

По завршетку активности, сви седну у велики круг и водитељ пита учеснике да кажу како су се осећали током вежбе и шта су закључили. Све се записује на табли док један водитељ директно разговара са групом. Поставите питање особама „А“ да одглуме реакције особа „Б“ у првом, другом и трећем причању, а онда и обрнуто.

2. Шта је активно слушање

10 мин

Водитељ закључује предходну вежбу са презентацијом о активном слушању, користећи Прилог број 17.

3. Добар/ лош јунак....

15 мин

Емитује се кратки цртани филм или видео клип који је такав да је јунак филма показао и своје добре и лоше особине односно слабости. (Нпр. миш Џери) Уколико ових могућности нема водитељ може замолити учеснике да сами одаберу неког цртаног јунака, а затим позове учеснике да замисле да је тај јунак гост њихове радионице. Њихов задатак је да „госту“ дају повратну информацију о његовом понашању/ особинама, говорећи му о његовим/њеним лошим поступцима/ особинама, али водећи рачуна да „госта“ не увреде, не повреде...

Ова активност се може радити појединачно или у паровима, тако што свако размисли о повратној информацији коју жели дати јунаку којег анализирају, а затим је запишу на папиру и касније поделе са

читавом групом.

4. Давање и примање повратне информације

10 мин

Водитељ, користећи Прилог број 18: Правила давања повратне информације, представља учесницима тему, која ће им бити од велике користи у раду са насиљем и вршњацима.

5. Вежбање давања и примања повратне информације

20 мин

У овом делу радионице сваки учесник добија по један папир, а затим водитељ позива учеснике да се сами поделе у парове. Парови се могу формирати према томе кога учесници најбоље познају. Сваки учесник свом пару напише шта мисли о њему/ њој, водећи рачуна да свом пару дају до знања да нешто код њега не подржавају или им се не допада. То се чини тако да повратна информација коју записују једни другима заиста буде што је могуће више у складу са правилима из Прилога број 18. који је водитељ предходно представио.

Када заврше рад у паровима, у завршној дискусији свако треба да каже како се осећао када је давао и читао повратне информације. Није нужно, а некад ни пожељно чути све повратне информације, али неке могу бити прочитане уколико се пар сложи са тим, и да се дају као пример добро или лоше дате повратне информације.

Ову активност предлажемо да вежбате и кроз давање примера и суочавања учесника са ситуацијама давања повратне информације у случајевима где постоји насиље, како би се вежбали као вршњачки саветници.

Прилог 18.

Умеће слушања

„Разлог због којег имамо два уха, а само једна уста је да бисмо могли више слушати, а мање говорити.“ - латинска пословица

Умеће слушања подразумева много тога: задржати се од зевања кад вам се зева; не освртати се непрекидно око себе; трудити се максимално да не упадате у реч, чути шта вам говоре, а не само слушати.... Не претерујте с климањем главом како бисте показали да обраћате пажњу, не убацујете се сваки час са "Наравно!", "Имаш право!", "Тако је!"; јер то често показује да уствари не слушате саговорника.

Већина људи сматра да је слушање нешто што се само по себи подразумева, то је због тога што способност комуницирања вежу уз способност говора, иако је за добру комуникацију подједнако важно знати добро слушати и добро говорити. Лако је наћи људе који ће сатима причати о себи и о својим темама, а много је теже наћи оне који су спремни, вољни или који имају времена да вас сатима слушају. Ово нас наводи на два размишљања: прво, не искушавајте стрпљење онога ко вас слуша, јер то чини можда последњи пут, друго, будите спремни слушати другог.

Постоје моменти када можемо слушати, а да заправо не чујемо шта нам се говори или може нам се десити да чујемо оно шта саговорник није рекао. У таквим ситуацијама наша пажња била је усмерена на нешто друго.

Слушање као комуникацијска вештина укључује усмеравање пажње, парафразирање и памћење онога што смо заиста чули. Дакле, долазимо до дефиниције активног слушања што значи слушати са пажњом, слушати с емпатијом и прихватањем друге особе, те слушати одговорно.

„Гдегод се људи нађу заједно, настоје бити слушани, међутим, врло су ретко слушани јер особа коју настоје придобити да их слуша, врло нестрпљиво чека шансу да - буде слушана.“ - Јацкинс, 1982.

ПО ЧЕМУ СЕ ПРЕПОЗНАЈЕ ДА ПОСТОЈИ СЛУШАЊЕ?

ГОВОР ТЕЛА - Контакт очи у очи, тело благо нагнуто ка саговорнику....

ИСТИНСКА ЗАИНТЕРЕСОВАНОСТ - Саговорник показује да му је стало да вас саслуша – посвећује вам време и пажњу. Слуша вас, а не себе.

НЕ ВРШИ СЕЛЕКЦИЈУ ПОДАТАКА - Бави се оним што се догодило, а не својим тумачењем догађаја или примањем само оних делова за које је лично заинтересован.

ПОМАЖЕ У РАЗУМЕВАЊУ - Помаже вам да препознате своја осећања и потребе, да се ослободите својих процена и да искажете потребе и очекивања.

ПАРАФРАЗИРА И СУМИРА - Помаже вам да одржите пажњу, да останете у контакту са својим осећањима и потребама док описујете шта се све догађало. Понавља оно што сте рекли другим речима задржавајући аутентичност доживљаја (осећања и потребе). Сумира, издваја битне компоненте од небитних, сажима у неколико реченица суштину проблема, како бисте конструктивно о њему размишљали и разговарали.

ПОСТАВЉА ПИТАЊА - Тежи за што бољим разумевању ситуације и проблема којим се бавите, објашњава и себи и вама мотиве који су вас довели у ту ситуацију, као и мотиве и потребе других учесника, за које сами можда нисте довољно отворени и не препознајете их.

ПРУЖА КОНСТРУКТИВНУ ПОДРШКУ - Ако вас саветује, то чини стављајући се у вашу позицију. Не нуди готове рецепте, већ тражи решење у складу са тренутном ситуацијом и примерено вашим очекивањима.

ПО ЧЕМУ СЕ ПРЕПОЗНАЈЕ ДА СЛУШАЊЕ НЕ ПОСТОЈИ?

НЕМА ИСТИНСКЕ ЗАИНТЕРЕСОВАНОСТИ - Саговорник невербално и вербално показује да не слуша: "Да, да, само ти настави..." а истовремено ради нешто друго.

ПРИМА САМО ЈЕДНУ ВРСТУ ПОРУКЕ - Обраћа пажњу само на вербалне или само на невербалне елементе поруке.

СЕЛЕКТИВНО ПРИМА ПОРУКЕ - Прима само оне делове поруке који су за њега важни, који за њега имају одређене импликације или се уклапају у процену саговорника и коментарише поруку коју прима у складу са својим мерилима и вредностима, стављајући саговорника у други план, као на пример:

- ✧ "Није то баш толико важно. Ти претерујеш."
- ✧ "Може то бити и горе, имао си среће."
- ✧ "Вероватно и ти томе доприносиш, што се мало не позабавиш собом."

ОДБАЦУЈЕ / НЕГИРА ДЕО ПОРУКЕ - Блокира или одбацује, као да не чује, не жели да чује, негира:

- ✧ "Није ти/то ништа";
- ✧ "Нећемо о томе";
- ✧ "Какве то везе има са темом?"

ПРЕБАЦУЈЕ ФОКУС НА СЕБЕ - Вреба тренутак да преузме реч и промени садржај и тему разговора, или да пребаци фокус на себе:

- ✧ "Да чујеш шта се мени десило..."
- ✧ "Исто је тако било и мени..."

УМАЊУЈЕ ЛИЧНУ ОДГОВОРНОСТ - Прима поруке као неисказано очекивање у односу на себе и како је очекивање нејасно, а понекада и застрашујуће, саговорник користи прилику да се огради од њега или одбрани:

- ✧ "Шта ја ту могу?"
- ✧ "То није моја одговорност."
- ✧ "Не могу ја у то да се мешам."

ВРАЋА СЕ НА ПРОШЛОСТ - Прикупља податке о томе шта се догодило и враћа се на догађај са идејом да анализира алтернативе исте ситуације/догађаја, односно да предочи саговорнику шта је све могло да се догоди да је његова акција или реакција била другачија.

Том приликом више користи свој поглед на цео догађај и свој прилаз реаговању на њега: "Да, али да си..."

Прилог 19.

Давање и примање повратне информације

Повратна информација је организована информација којом једна особа (давалац) даје другој (примаоцу) поруку о томе како је доживела одређено понашање и шта види као јаке, а што као слабије стране тог понашања. Редовна и квалитетна повратна информација је једна од најважнијих ствари у изградњи задовољавајућих и продуктивних односа и сарадње али и важан извор учења.

Критика је процена друге особе или њеног рада. Врло се често ради о неприпремљеној реакцији на људе чије понашање не желимо или не одобравамо. Будући да је порука критике најчешће схваћена као одбацивање и неодобравање, критика изазива осећај обезвређености и/или љутње код особе којој је упућена. Тиме се не делује на решавање проблема. Због тога ће резултат критике најчешће бити погоршање ситуације.

Диана Францис 1993

Следећа правила и наведене методе омогућују и подстичу:

давање повратне информације примање повратне информације

Давање повратне информације

1. Обрати пажњу на то шта особа по твоје мишљењу чини, а не на то шта ти мислиш каква је она. Опиши како њено понашање утиче на тебе.
2. Говори о томе што ти видиш или чујеш, а не о томе шта ти мислиш да је било узрок догађајима.
3. Дај критику непосредно (што је више могуће) након понашања о којем је реч. Дај критику онда када твој саговорник може да је прими.
4. Дај повратну информацију са жељом да твоје идеје и осећаје изразиш, а мање како би дао/ла савет.
5. Дај онолико информација колико твој саговорник може да прими. (дати више од тога има за циљ првенствено да задовољиш себе самога, а не да би помогао/ла свом саговорнику)
6. Позивај се на јасне и нове (свеже) примере.
7. Размисли о томе какву вредност за твог саговорника има критика коју дајеш, а не о томе какво олакшање то теби може донети. Упитај се: Желим ли информисати или „вратити истом мером“
8. Повратна информација може бити пренесена кроз говор и/или гестове, контакт очима, говор тела.
9. Пази на то да твоје речи не буду суд о другима или претња, нити по тону нити по речима.
10. Укључи само оне ствари у повратну информацију које твој саговорник може променити.
11. За твоју повратну информацију је боље када је друга особа сама затражила, него када је сам/а намећеш.
12. Пружи сваку повратну информацију са правим осећајем и топлином, кад год је то прикладно.

Примање повратне информације

1. Потруди се да саслушаш са отвореношћу - да даш поруку слушања а не одбране. Немој мислити да мораш све да примиш. Прихвати и учини оно што ти се чини прикладним у том тренутку.
2. Мисли на то да повратна информација представља тек виђење особе која га даје. Затражи повратну информацију и још од неког како би проверио/ла колико се она поклапа са оном првобитно

примљеном.

Назив радионице:

XVI. Реституција

Узраст: (разред)

I-IV

V/ VI

VII/ VIII

Трајање: 55 минута

Исходи радионице: Ученици су схватили појам реституције и могућности њене примене у реалним животним околностима

Простор: Учионица

Материјал и опрема: А4 папир за сваку малу групу, фломастери, селотејп трака, маказе
Прилози 21 и 22.

1. Новинобал

10 мин

За ову активност потребно је да замолите учеснике пре почетка активности да свако донесе по два три издања старих новина. У просторији се пре почетка активности разапне конопац на висини од 2м тако да се просторија подели на два дела. Учесници се поделе у два тима и задатак је да своје новине рашире по поду што је више могуће. Потом на знак водитеља радионице, сви чланови тима грабе папире са пода гужвају их и морају да их све пребаце противницима тако да на њиховом делу пода не остане ни један папир. Наравно, обзиром да и супротан тим има исти задатак ефекат ће бити комичан и тешко да ће нека екипа успети да победи. Заинтересујте учеснике тако што ћете им рећи да ћете играти новоизмишљени спорт.

2. РЕСТИТУЦИЈА – КОНЦЕПТ

5 мин

Водитељи укратко појасне концепт реституције. Наведите и примере. (Подсетник можете наћи у прилогу 21). Можете смислити неки занимљив начин да пренесе ове идеје и информације учесницима.

3. РЕСТИТУЦИЈА – ПРИМЕНА

25 мин

Водитељ поделити учеснике у 4 групе. Прве две би требало да излистају ситуације из искуства у којима је реституција право решење (и да наведу шта би била реституција у тој ситуацији), а друге две оне у којима су потребне неке друге мере (и које). Групе представе једни другима своје примере. Сви заједно дискутују о томе да ли ти примери добро илуструју реституцију и да ли су преписане мере за њих адекватне.

4. РАЗМЕНА ЗА КРАЈ

10 мин

Водитељ разговара са учесницима: Шта сада мислите о реституцији? Да ли је примењива у школи? Водитељ записују ове предлоге. Каже да ће их исто проследити Школском тиму, те да ће се и листа услова за практиковање реституције може наћи са листом правила.

5. ДОМАЋИ ЗАДАТАК

Обзиром да је наредна радионица посвећена успостављању правила, група добровољаца међу учесницима може преузети на себе одговорност да се информише о постојећим правилима понашања и прописаним васпитно дисциплинским мерама у вези са насилним опхођењем у школи и да то припреми за наредну радионицу.

Прилог 20.

Реституција

Реституција је поступак поправљања учињене штете и креативна самодисциплина. Тежиште није на кривици за направљену грешку већ на проналажењу конструктивних решења у поправљању направљене грешке или штете. Реституција помаже да особа својим трудом поправи грешку, чиме задржава самопоштовање и повећа веру у своје поступке.

Креативна реституција не води рачуна о негативном понашању него о утицају тог понашања на особу над којом је учињено нпр. насилје. Процес реституције је креативан процес развијања способности решавања проблема – људи којима је дозвољено да у младости поправљају начињене грешке великодушни су у разумевању грешака других око себе и у зрелом добу не примењују кажњавање као модел решења. Концепти реституције се ослањају на филозофска начела:

- ✱ свако чини грешку, грешке су нормалне, људски је грешити
- ✱ кривица и критика потпомажу одбрамбеном понашању – у циљу задржавања самопоштовања склони смо да примењујемо различите технике и рационализације
- ✱ људи ће се понашати боље уколико знају да на њих гледамо као способне, одговорне и спремне на промену, уз могућност реституције људи јачају
- ✱ ако људи верују у реституцију и спроводе је (пошто им је дата та могућност) неће морати да лажу или крију своје грешке

Основно питање реституције је „Шта ћеш учинити да поправиш то што си урадио?“

Основни задаци реституције су да се избегне критика, морализација и окривљивање, па се трага за решењима ситуација тако буде испоштована жртва, а дата шанса починиоцу.

КАРАКТЕРИСТИКЕ РЕСТИТУЦИЈЕ

- ✱ подразумева напор особе која је показала проблем у понашању да исправи своју грешку
- ✱ не подстиче поновно „проблематично“ понашање и доприноси целокупном оснаживању особе
- ✱ дозвољава особи која је била „оштећена“ понашањем друге особе, да буде на адекватан начин задовољена, односно грешка исправљена
- ✱ начин на који је извршена реституција у одређеној ситуацији, може постати модел за целу област сличног понашања

КОРАЦИ У ПРИМЕНИ РЕСТИТУЦИЈЕ

- ✱ поразговарати са особом која је начинила штету (предлог је да се прво прича са особом која је имала насилно понашање, а касније са оном која је била жртва)
- ✱ применити правила реституције (подсетити особу на донета правила, питати је како намерава да поправи грешку)
- ✱ када особа која је направила грешку дође до идеје како да је поправи, одлазите код друге особе и са њим/њом разговарате о решењима постојеће ситуације. Ви имате корективну улогу, водећи рачуна да реституција има праву вредност а не формалну и површну улогу по принципу »ја ћу се

извинити, а даље ћу терати по своме». Ако особа не смисли прави начин реституције, оштећени му помаже да до ње дође.

ШТА АКО РЕСТИТУЦИЈА НЕ УСПЕ ДА СЕ РЕАЛИЗУЈЕ?

Када се реституција не примени мора се применити нека од санкција која је унапред договорена и која је универзална у школи. Не допустиво је да изостане реакција на понашање које чини школу несигурним местом за децу и младе. Неопходно је укључити и све друге сараднике као што су родитељи, локална заједница и др.

Прилог 21.

Реституција - примери

Пример 1. Боље опхођење са другима

Један разред у школи непристојно се понашао према наставници на замени. Док је предавала непрестано су разговарали, кад би их опоменула, смејали би се. Предњачиле су 3 девојчице. Кад се њихова наставница вратила са боловања, прочитала је лист за евидентирање кршења правила и од девојчица затражила реституцију.

Мало су приговарале, а онда понудиле извињење. Наставница је прихватила извињење, али је и даље инсистирала на реституцији. Повео се разговор о томе како се треба понашати према онима који дођу у разред. Процениле су да њихово понашање није било у складу са вредностима и правилима школе. Девојчице су предложиле да организују разговор о тој теми са целим разредом и да затим наставници напишу писмо и обавесте је шта су закључили. Затражиле су од директора школе да идући пут она буде на замени да би имале прилику да поправе понашање.

Које су од карактеристика реституције испуњене у примеру 1:

- _____ 1 Задовољавајућа накнада оштећеном
- _____ 2 Труд починитеља
- _____ 3 Мала вероватноћа да ће се грешка поновити
- _____ 4 Повезано се облашћу у коме је приступ учињен
- _____ 5 Повезано са неким вишим животним опредељењем
- _____ 6 Јача особу која је погрешила
- _____ 7 Код помагача нема нерасположење
- _____ 8 Одсуство кривице, критике, гљутње

Пример 2. Учење шивења

Два дечака су се потукла у школском дворишту. Милан је дохватио Владу и покидао му дугмад са кошуље. Дежурни наставник их је послао на разговор код директорке. Она је подсетила Милана да школа подстиче међусобно поштовање и пита га да ли је спреман да надокнади учињену штету. Кад је питала Владу шта он жели, он је рекао да жели кошуљу у претходном стању, да дугмад поново буду на кошуљи. Директорка је питала Милана да ли жели да зашије дугмад на кошуљу. Милан је рекао да он то не зна да ради и да је то женски посао. Директорка је рекла да су сви послови подједнако женски и мушки и питала Милана да ли жели да научи. Милан је пристао, уколико му неко покаже. Директорка је нашла помоћ и следећих пола сата Милан је провео у учењу шивења и поправљању Владине кошуље.

Које су од карактеристика реституције испуњене у примеру 2:

- _____ 1 Задовољавајућа накнада оштећеном
- _____ 2 Труд починитеља
- _____ 3 Мала вероватноћа да ће се грешка поновити
- _____ 4 Повезано се облашћу у коме је приступ учињен
- _____ 5 Повезано са неким вишим животним опредељењем
- _____ 6 Јача особу која је погрешила
- _____ 7 Код помагача нема нерасположење
- _____ 8 Одсуство кривице, критике, љутње

Пример 3. Поломљене наочаре

Два дечака су дошла у канцеларију носећи поломљене наочаре којима су недостајала стакла. Били су узнемирени и расправљали су се око тога ко је за шта крив. Дечак из другог разреда се пожалио да га је трећак ударио и да су наочаре испале и разбиле се. Трећак се правдао да је био изазван задиркивањем јер је његова екипа изгубила фудбалску утакмицу. Тражио је да директор прича са још три дечака која су стала на наочаре и поломила их. Инсистирао је: „Ја нисам поломио његове наочаре. Ја сам га само гурнуо.“ Директор је подсетио дечаке да је у њиховој школи у реду да се погреша: „Не интересује ме толико ко је шта коме урадио, интересује ме шта ћемо сада да радимо са овим поломљеним наочарима?“ Оставио је дечаке да сами одлуче. Један од њих је рекао: „Шта мислиш да треба да урадимо?“ Вратили су се код директора са планом, били су пријатељски настројени један према другом и спремни да реше проблем. „Пошто смо обојица умешани, обојица смо одговорни за поправку наочара“.

Које су од карактеристика реституције испуњене у примеру 3:

- _____ 1 Задовољавајућа накнада оштећеном
- _____ 2 Труд починитеља
- _____ 3 Мала вероватноћа да ће се грешка поновити
- _____ 4 Повезано се облашћу у коме је приступ учињен
- _____ 5 Повезано са неким вишим животним опредељењем
- _____ 6 Јача особу која је погрешила
- _____ 7 Код помагача нема нерасположење
- _____ 8 Одсуство кривице, критике, љутње

Пример 4. Пумпа за ваздух

Шта се може урадити када се одлучујемо за реституцију коју је тешко извести?

Дечак је покварио дедину пумпу за ваздух, покушавајући да напумпа точак на бициклу. Узбуђен, обратио се мами за помоћ: „Не знам шта да радим. Покушавао сам да поправим, али не иде. Немам пара да купим нову.“ Мама је рекла: „Дешава се“, и предложила да она поразговара са дедом. Објасни му ситуацију и пита га како може да му надокнади штету.

Тада се појавила бака, која верује да дете треба добро да запамти кад нарави грешку: „Погледај шта си урадио. Уништио си пумпу. Могао си да претпоставиш да ће то да се догоди. Од тебе само штета.“ Мама је покушала да објасни да дечак све то зна... У међувремену, он је негде нестао.

Кад се мало касније вратио, шапнуо је мами на уво. „Осећао сам се лоше, па сам био у соби да плачем“. А мама га је на то питала: „А сада, шта можеш да учиниш да поправиш ово што си учинио?“ Дечак се уозбиљио. Више му није било до реституције. Мислио је да је казну одрадио кроз прекоре И осећај кривице.

Примери су преузети из књиге Дијане Госен *Реституција, преобраба школске дисциплине*, Алинеа, Загред 1994

Пример 4. Пример из програма Школа без насиља у ОШ

”Имала сам случај два друга који су се посвађали због девојке. Један је био заљубљен у њу а она је на екскурзији све време флертовала са другим. Заљубљени га је напао и извређао. Ја сам са њима седела 2 сата покушавајући да их наведем да се помире и да применим реституцију. На крају су схватили како се онај други осећао и договорили су се да насилник увек мора у друштво да позове жртву и да буде фин према њему. И даље се друже”

Које су од карактеристика реституције испуњене у примеру 1:

- _____ 1 Задовољавајућа накнада оштећеном
- _____ 2 Труд починитеља
- _____ 3 Мала вероватноћа да ће се грешка поновити
- _____ 4 Повезано се облашћу у коме је приступ учињен
- _____ 5 Повезано са неким вишим животним опредељењем
- _____ 6 Јача особу која је погрешила
- _____ 7 Код помагача нема нерасположење
- _____ 8 Одсуство кривице, критике, љутње

Назив радионице:	Узраст: (разред)		
XVII. Формирање правила	I-IV	V/ VI	VII/ VIII

Трајање	45 мин
Исходи радионице	- Учесници упознати са постојећим правилима и последицама кршења правила у школи. - Направљена правила која ће убудуће важити одељењу, а која ће формирање листе школских правила које се односе на смањење насиља
Простор	Учионица
Материјал и опрема	Велики папири, А4 папир, фломастери, селотејп трака, маказе

1. ПРАВИЛА У ШКОЛИ

5 мин

Презентација домаћег задатка тј. информација о постојећим правилима понашања и прописаним санкцијама у вези са насилним опхођењем у школи.

Дискусија о правилима, последицама, вредностима које треба да важе у одељењу, наставник пита:

- Како се негују вредности у школи? Још једном истаћи заштитну функцију правила – правила као заштита вредности и писана – неписана правила.

- Зашто је важно имати јасно дефинисана правила?

а затим подсећа ученике на критеријуме добрих правила:

Правила треба да:

- буду позитивна и применљива
- односе на реалне ствари и појаве
- формулишу које је понашање прихватљиво и очекивано
- јавна, свима јасна, на видном месту истакнута, лако уочљива и/или штампана у форми лифлета за сваког ученика.

2. НАША ПРАВИЛА

30 мин

Задатак за све учеснике:

1. Дефинишите вредности које желите да се негују у школи, а затим набројте понашања која су по вама неприхватљива за школу
 2. У наредном кораку уместо нежељеног понашања формулишите правило за понашање које је у складу са вредностима, по критеријумима за доношење добрих правила (усмерите пажњу на она нежељена понашања која по вама најчешће доводе до појаве насиља у школи). Сваки учесник напише 4 правила које је по његовом мишљењу најважније увести у школи, а везана су за насиље. То могу бити и нека од оних која већ постоје у Правилнику, а могу бити и нека сасвим нова. Треба имати на уму и концепт реституције.
 4. Затим учеснике спајамо у парове. Пар се од 8 правила договара око избора 4. Затим их спајамо у четворке које опет од 8 бирају 4.
- Спајање се наставља док се цела група не буде договорила око 4 правила. Водитељ их записује на великом папиру. Додају се вредности које стоје у основи правила, као и последице које прате кршење одређеног правила.

1. ШТА СА (ОВИМ) ПРАВИЛИМА?

10 мин

Дискусија о томе:

- * Да ли су учесници спремни да поштују правила која су предложили? Због чега?

Водитељ каже да ће њихове предлоге правила проследити Школском тиму, који ће сакупити предлоге из свих одељења и направити листу оних која имају највише њихових гласова. Та ће се правила поредити и са правилима које предложили наставници и на крају ће се донети коначна листа правила која би требало да важе за целу школу. (У договору са Школским тимом, водитељ би требало да каже и рок до кога се очекује да ће пристићи „резултати“).

Све записано у току часа, и проблеми и вредности и правила се откуцају и умноже у онолико примерака колико има ученика.

**ЈА ЗНАМ
ШТА ЈЕ ФЕР ПЛЕЈ КАДА:**
ИГРАМ ПРЕМА ПРАВИЛИМА
ЗНАМ ДА СВИ МОГУ ДА УЧЕСТВУЈУ
ИГРАМ ЗБОГ ЗАБАВЕ И ДРУЖЕЊА
ЗНАМ ДА ЧЕСТИТАМ И КАДА ИЗГУБИМ

Назив радионице:

XVIII. ТИМСКИ

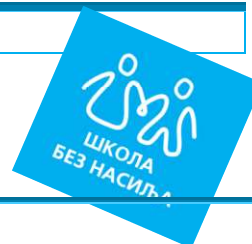
Узраст: (разред)

VI/ VI

VII/ VIII

Трајање

45 мин

Исходи радионице	Ученици увидели везу о моделима позитивног понашања, развијају тимског духа и лидерских способности
Простор	Учионица
Материјал и опрема	Флип чарт папир, маркери, А4 папир, фломастер, 2 кесице бомбона Прилог 23.

1. Атоми и молекули

10 мин

Подсетити учеснике шта су атоми, а шта молекули, и позвати их да замисле да су они слободни атоми који се налазе у простору. На знак водитеља учесници почињу да се крећу кроз простор у којем се сваки пут упознају и то раде вербално и физички (руковањем, додиривањем рамена, носа...). Спајају се у молекуле са одређеним бројем, и у оквиру свог молекула раговарају на одређену тему (нпр. Шетамо се кроз простор слободно у правцу у којем год хоћемо, свима се представимо и са свима рукујемо, и када водитељ изговори молекул 3 формира се група од исто толико чланова која разговара о на пр. омиљеном филму).

Избор тема (питања) о којима ће се разговарати у оквиру групе (молекула) треба да буде у вези са темом која се обрађује. У овом конкретном случају су то : модели понашања, лидерство (акценат треба ставити на ИДЕЈУ коју пратимо, а не појединца који је НАЈ у свему) и тимски рад (дух) који је важан да би се идеја спровела. Препорука је такође да број тема за разговор буде од 4 до 6, са тим , да прво и последње питање (тема) буду опуштајуће (нпр. који ми је омиљени, глумац, певач, глумица, како сам путовао итд...)

3. Идеја и Изразити појединац

25 мин

Насумично поделити разред у две групе (државе) са једнаким бројем чланова. Водитељ чита упутство :“У вашој држави је настала анрахија и тотално безвлашће. На вама је да изаберете по три представника из обе републике који ће разговарати са представником друге државе у којој све функционише .“

Свакој групи дати исти задатак : да подели бомбоне, направи заставу, смисли химну, напишу шта је добар пријатељ/ица, састави списак нај-фаца у својој земљи, нај-музике, нај-филмова или шта год водитељ процени да је занимљиво за њих.

Пре него што се врате у своју групу водитељ тајно објашњава начин на који треба да се понашају изабрани представници.

Представник (држава) А : држава има вођу ког је сама изабрала, вођа (председник) има своје сараднике који заједно са њим учествују у свим пословима, дели своју групу тако да сви буду ангажовани око неког дела посла, покреће договоре, заступа подједнако све чланове своје државе, ради тимски, он је први међу једнакима.

Представник (државе) Б : држава има вођу који се сам изабрао и подржавају га његови најближи пријатељи. У овој држави сви раде шта председник каже, добијају онолико бомбона колико председник (вођа) каже, нико не може да има више од њега, сам одлучује о задацима који треба да се обаве и обављени су само ако се њему свиђа.

Пошто су задаци обављени водитељ покреће разговор са следећим темама :

✳ Кога следим и да ли га увек следим

- * Зашто баш њу/њега
- * Шта се деси ако одбијем/о да га следим/о
- * Хајде да се договоримо како ћемо да радимо у нашем разреду

3. Шта је тим?

10 мин

Учесници се поделе у групе по троје. Задатак је да пробају на основу свог мишљења, знања и искуства да дају дефиницију појма „тим“. За то имају 10 минута и исписују дефиницију на великом папиру.

Након презентација учесници заједно са водитељем проналазе најмањи заједнички садржалац, односно шта је заједничко у свакој дефиницији и праве једну заједничку дефиницију. Водитељ треба да им помогне асоцирајући их да се сете још неких важних карактеристика а потом презентује како и неки од стручњака виде појам тима.

Дефиницијама за тим одељење допуњује своја правила.

За успешније извођење радионице и закључке водитељ може користити Прилог 22.

Прилог 22.

Тим и тимски рад

Група људи постаје тим када:

- ❖ њени чланови имају осећај да им њихов сопствени рад припада, као и осећај посвећености заједнички постављеним циљевима.
- ❖ постоји опште разумевање о томе да се лични и тимски циљеви најбоље могу достићи уз помоћ узајамне подршке.
- ❖ сви учествују у процесу доношења одлука.
- ❖ својим личним знањима, квалитетима и стручношћу чланови доприносе успеху рада.
- ❖ постоји атмосфера поверења и охрабривања да се изразе идеје, мишљења, неслагање, осећања и питања, а чланови при томе улажу напоре да се међусобно разумеју.
- ❖ чланови се подстичу да развију своје вештине и да их примењују у току рада.
- ❖ конфликти се сматрају нормалним аспектом интеракције и могућношћу за развој нових идеја, креативности и напретка

Тим је група људи која:

- ❖ има исте циљеве и жељу да заврше исти посао
- ❖ ужива у заједничком послу и помоћи једних другима
- ❖ је пристала на заједнички рад и достизање заједничких циљева
- ❖ има различитих специјалиста који су концентрисани на остварење заједничких циљева
- ❖ показује лојалност заједничком послу
- ❖ остварује тимски дух и висок тимски морал.

Карактеристике ефикасног тима:

- ❖ мала величина
- ❖ компламентарне вештине
- ❖ заједнички циљ
- ❖ специфични циљеви
- ❖ заједнички приступ
- ❖ заједничка одговорност.

Карактеристике неефикасног тима су:

- ❖ фрустрација, улоге нису добро подељене или су нејасне
- ❖ конфликт и нездрава конкуренција
- ❖ непродуктивни састанци, нема лидерства, визије и нејасна мисија
- ❖ недостатак поверења и ривалство у тиму

Користи од тимског рада:

- ❖ резултат и идеје тима надмашују збир појединачних резултата чланова тима
- ❖ сложени проблеми могу бити ваљано решени
- ❖ људи заједнички решавају проблеме и конфликте
- ❖ тимски рад охрабрује креативност
- ❖ међусобна подршка и допуњавање
- ❖ ствара се међусобна зависност
- ❖ побољшава се комуникација и квалитет доношења одлука
- ❖ повећава се задовољство у раду

⁶Свима су нам познате овакве ситуације: неки људи много причају, неки мало. Идеје које неки људи презентују су често прихваћене у тиму, док идеје неких других бивају игнорисане. Неки људи су

⁶ T-Kit, Osnove treninga - <http://youth-partnership-eu.coe.int>

талентовани да увек нуде креативне идеје, а неки се заглаве у практичним детаљима. Неки гурају тим напред и побољшавају његов рад, док други постављају мучна питања. Неки чланови имају добар осећај за задатке, док други добро промовишу тимски дух. Постоји мноштво различитих улога које људи могу преузети у тимском раду. Све ове важне улоге својом комплементарношћу могу допринети повећању продуктивности тима. У зависности од устројства тима и конкретне ситуације, исти људи могу преузимати различите улоге. Различити људи покрећу различите квалитете у нама, а специфичне ситуације могу захтевати специфично понашање и деловање.

За ефикасан и испуњавајући тимски рад важно је да сви чланови доприносе тимском раду у складу са својим способностима и преузимају улоге у којима се најудобније осећају, а које други препознају и цене. Наравно, ово је лакше рећи него учинити. Понашање које је различито од нашег може лако да нас изнервира. Једноставније је у теорији разумети да људи имају различите потребе и начине на који доприносе тиму него бити у стању да се ова чињеница прихвати у реалности и да се конструктивно употреби. Најзад, добар тимски рад такође зависи од тога да ли видимо рад наших колега као шансу да и ми нешто научимо и како тим подржава развој својих чланова. Промисљена тимска анализа и детаљан и пажљиво размењене повратне информације су кључни елементи овог процеса.

Неке сугестије за успешну комуникацију у тиму:

- ✿ Слушајте једни друге и искрено се потрудите да разумете шта друга особа говори.
- ✿ Постављајте питања.
- ✿ Разјасните појмове (тренинг? фацилитација?)
- ✿ Позабавите се емоцијама.
- ✿ Понудите подршку
- ✿ Дајте и позитиван фидбек.
- ✿ Конструктивно критикујте.

Назив радионице:

XIX. Оне оговарају ..., а они се туку...!

Узраст: (разред)

VI/ VI

VII/ VIII

Трајање:	45 мин
Исходи радионице:	Препознате разлике насилног понашања девојчица и дечака. Разумевање граница између шале и насиља.
Простор:	Учионица
Материјал и опрема:	4 велика бела папира и маркери.

1. РАД У ГРУПАМА: ДЕЧАЦИ И ДЕВОЈЧИЦЕ?

20 мин

Поделити учеснике у групе према полу и објасните им да ће на данашњој радионици радити на облицима насиља која су уобичајена за девојчице, односно дечаке. Реците им да су истраживања показала да су девојчице склоније вербалном насиљу, психолошком и социјалном, док дечаци чешће користе физичко и сексуално насиље.

Питање: Како је у њиховој школи, одељењу?

Водитељ даје задатак групама - Девојчице : Излистајте на великом папиру насилне ствари које углавном чине жене и Дечаци: Излистајте на великом папиру насилне ствари које углавном чине мушкарци.

Помозите групама да што боље ураде вежбу и на великом папиру запишу што више ствари, подсетите их: вербално насиље је називање погрдним именима, ругање, омаловажавање...; физичко насиље је ударање, гурање, отимање и уништавање ствари...; социјално – оговарање, избегавање, игнорисање, ширење лажи и гласина...; психолошко – претећи погледи, гримасе, исмевање, ухођење, уцењивање...; сексуално – разни нивои физичког контакта (миловање, додиривање, загрљаји, присиљавање на сексуални однос...) који за једну од страна нису пожељни или за узраст нису адекватни.

Након 10 минута рада у групама излистајте продукте група. Питајте учеснике шта мисле зашто девојчице врше насиље на један а дечаци а други начин. Попричајте о различитим родним улогама и разликама. Које су то улоге и разлике? (девојчице су слабије, дечаци су јачи и традиционална улога је да штити, да буде ратник, он увежбава то. Девојчице су емотивније па им је и лакше да повреду емотивно, него физички...) Подсетите учеснике да се традиционалне улоге мушкараца и жена мењају и нема више потребе да мушкарци иду у лов, да се боре, јер је цивилизација унапредовала „Ум царује, снага кладе ваље“, а искључивање оговарање и ширење предрасуда такође није ин, јер су људске слободе и права загарантоване уставом и законима.

2. ОВО ЈЕ МОЈ СЛОБОДНИ ПРОСТОР

20 мин

У истим групама, мушка и женска, учесници треба да излистају шта им најчешће смета у комуникацији са другима. На великом папиру пише: Ово је мој слободан простор и у комуникацији ми не прија:

Након 10 минута рада у групама водитељ прозива представника дечака и представницу девојчица да представе њихове листе. Анализирајте сви заједно: Има ли разлике у ономе што не воле у комуникацији дечаци од девојчица? Шта је заједничко? Шта се посебно издваја и зашто? Допуњујте листе уколико је потребно и покрените расправу о физичком простору, о додирима у комуникацији, „пипкању“, улажењу у простор, прегласном говору, не гледању у очи, лагању.

3. „САХРАНА“ НАСИЉА И ЛОШЕ КОМУНИКАЦИЈЕ

5 мин

На крају дана водитељ позива учеснике да изаберу начин на који ће да се отарасе насилних ствари и начина комуницирања са другима који други не воле. Нека сами одаберу шта ће урадити са исписаним папирима. (организовати сахрану лоших ствари у комуникацији, згужвати их, пре бацања да свако прежврља три ствари који им највише сметају на папирима, исцепкајте папире да се не могу више саставити...)

Пре уништавања ових папира можете допунити заједничка правила понашања, уколико мислите да сте нешто пропустили.

Назив радионице:

Узраст: (разред)

XX. ОТВОРЕНО О МАЊИНАМА И ДРУШТВЕНОМ ИСКЉУЧИВАЊУ

VI / VI

VII / VIII

Трајање:	70 мин
Исходи радионице:	Учесници су схватили маргинализован положај мањина. Унапредили су вештине вођења дијалога који је поткрепљен аргументима.
Простор:	Учионица
Материјал и опрема:	Стикери у 2 боје, велики папири или табла, маркери или креде, ископирани листићи за игру Људски бинго, Прилог о сексуалним мањинама, креп трака (селотејп)

1. ЕТИКЕТЕ

5 мин

На почетку активности водитељ објашњава ученицима да ће у овој активности бити „етикетирани“, тако да морају да се понашају онако како правила за њихове групе налажу.

Залепите им етикете, налепнице у боји, на пример жуте и црвени, а затим реците да ћете у току сусрета радити различите ствари, али да они, у зависности коју етикету имају, морају да поштују следећа правила, испиштите их нека се јасно виде:

- Црвени говоре тек пошто жути кажу шта имају, и пре него што што било шта кажу, морају да се извине групи што су се уопште јавили за реч и сваки пут кажу по неку похвалу или да величају жуту групу
- Жути немају право да носе било какав накит, украс, сат, шминку, шналу.... (нека их скину!)
- Црвени на себи не могу да имају црвену и розе боју, нека је уклоне или сакрију
- Жути не могу да седе како желе, већ их водитељ распоређује

2. Људске разлике

15 мин

Водитељ објашњава ученицима да ће на овом сусрету заједно радити на тему различитости и ненасиља. Да би започели расправу позива учеснике да излистају по чему се људи разликују. Можете им помагати и постављати питања: По чему се разликују Маја и Пера? (по полу); По чему одељенски старешина и ученици? (године); Становници Африке и Америке? (сиромашни и богати);.... Помозите им да излистају што више разлика: национална/ етничка припадност, припадност групи/ субкултури, политичко опредељење, религијско уверење, друштвени статус, и не заборавите ни боју коже, функционалну сметњу(инвалидитет) и сексуалну оријентацију.

Закључите да су разлике нешто што је непромењиво и што чини свет шаренијим. Неке ствари у животу можемо изабрати, као на пример коју ћемо музику слушати (Питајте учеснике да стану по групицама коју музику слушају?) а са неким се рађамо. Породицу не бирамо, националност, боју коже, инвалидитет, па ни пол, ни сексуалну оријентацију. То нам је дато. Али управо и те разлике чине да људска цивилизација буде јача и напредује и развија се. Замислите да не постоје све боје? Црно бели свет је помало досадан, али нам и намеће правила и ригидна-ненијансирана схватања, да и ми сами постанемо они други или мањина. Оно што свет уништава нису наше разлике, већ порицање тих разлика. Водитељ појашњава Прилог 23 о мањинама учесницима. Правила за жуте и црвене и даље важе.

3. Људски бинго

10 мин

Уколико процените да је потребна пауза без етикета, одиграјте игру Људски бинго, да се размрдате мало. Имате је у додатку са играма.

4. Мале дебате међу пријатељима

25 мин

Објаснити ученицима:

- да свака појава и проблем има најмање две стране
- да се цивилизоване расправе и дебате воде аргументима – тврдњама које се образлажу и поткрепљују чињеницама односно доказима (примерима или статистичким подацима или цитирањем ауторитета за ту област или ...)
- да се у расправама нападају аргументи, а не особе које их износе.

Поделити ученицима картице са тврдњама (на "извлачење"). Задатак:

- а) Сваки ученик треба да глуми да заступа став који је "извукао" и то на начин и по корацима који су наведени на картици.
- б) Затим "прозива" свог противника који на исти начин треба да изложи своје неслагање.
- в) Иста особа потом заступа став/тврдњу коју је она "извукла", прозива свог противника...

И тако док се не изређају сви ученици. Круг се завршава особом која је прва излагала, овог пута она оповргава последњу картицу у групи.

Картица:

ТВРДЊА: _____

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ:

"Зато што/јер"

ЧИЊЕНИЦЕ:

"На пример/ као што пише у/ јер је ХУ рекао..."

СПИСАК МОГУЋИХ ТВРДЊИ ЗА КАРТИЦЕ:

(Било би пожељно да их буде колико и ученика у одељењу, али није проблем ни ако се понављају.

Наравно, пожељно би било, у зависности од теме, ситуације и узраста убацили још неке тврдње везане за насиље, односно ненасиље, или неки од садржаја који се обрађује у ШБН радионицима.

- ДОРУЧАК ЈЕ НАЈВАЖНИЈИ ОБРОК.
- ФУДБАЛ ЈЕ НАЈБОЉИ СПОРТ НА СВЕТУ.
- СПЛЕТКАРЕЊЕ НИЈЕ НАСИЉЕ
- СЛАДОЛЕД ТРЕБА ЈЕСТИ И ЗИМИ.
- ПСИ СУ БОЉИ КУЋНИ ЉУБИМЦИ ОД МАЧАКА.
- ШАПУТАЊЕ НА ЧАСУ ЈЕ ВАЖАН ОБЛИК КОМУНИКАЦИЈЕ.
- НАСТАВА БИ СМЕЛА ДА ПОЧНЕ ТЕК У ПОДНЕ, ЈЕР ЈЕ РАНО УСТАЈАЊЕ НАСИЉЕ ПРЕМА УЧЕНИЦИМА.
- КРИСТАЛ ШЕЋЕР ЈЕ БОЉИ ОД ОНОГ У КОЦКИЦАМА.
- ПЕРО ЈЕ МОЋНИЈЕ ОД МАЧА.
- СУПЕРМЕН ЈЕ БОЉИ ОД БЕТМЕНА.
- СЕНФ ЈЕ ВАЖНИЈИ ОД МАЈОНЕЗА.
- УЧЕНИЦИ НАШЕ ШКОЛЕ ТРЕБА ДА СЕ ОРГАНИЗУЈУ.
- НАШ РАЗРЕД ЈЕ НАЈБОЉИ РАЗРЕД У ШКОЛИ.
- НАША ШКОЛА ЈЕ НАЈБОЉА ШКОЛА НА СВЕТУ.
- МЕКСИЧКЕ СЕРИЈЕ СУ ПОУЧНЕ.
- КОРИСНО ЈЕ УЧИТИ МАТЕМАТИКУ.
- НЕ ПОЧИЊИ ПРВИ, АЛИ АКО ТЕ НЕКО ДИРА, ВРАТИ ИСТОМ МЕРОМ.

Овом вежбом учесници не доносе никакве закључке и не изграђују ставове већ је важно да схвате да постоје различита мишљења и ставови и да практикују уважавање различитих мишљења. Важно је да кроз вежбу учесници вежбају комуницирање, а људи са етикетама, искуствено прођу кроз улогу „других“.

5. Дискусија о етикетирању и насиљу

15 мин

Последњи део овог сусрета је прилика да учесници који су имали етикете најзад кажу како су се осећали у улози оних који немају могућности једнаког учешћа, нису једнаки. Водитељ им помаже да искажу шта су осећали и да изађу из улога, постављајући им следећа питања, прво жутим, а затим и црвеним:

-Како сте се осећали као мањина? Шта вам је било најтеже?

-Која сте искључивања, неједнаке шансе и различита правила искусили?

Дозволите им да дају и друге ствари у вези са доживљајем своје улоге. Питајте учеснике да ли им је било непријатно због ових других, како су их видели? Како су се понашали према њима?

После овога попричајте о томе какво је искључивање и неједнакости, појединих мањинских група у стварном животу. Какво насиље осим искључивања, ћутње о њима,... трпе?

Пошто радите на дебати, али и на темама које у Србији изазивају велике полемике, али су и табу теме, водите рачуна да не уђете у замку и почнете да дебатујете о томе да ли треба да се дозволи некоме да буде различит и припада групи у којој су сви остали исти по неком критеријуму или не. То је као да разговарате колико ћете права дати некој групи и која. Подсетити на Устав Србије, Декларацију о људским правима по којима нико не сме да дискриминише друге и ускраћује људска права.

Прилог 23.

Мањине

Особе са функционалним сметњама

Другачији? Па шта!⁷

Тешкоћа или сметња у развоју коју неко има није дијагноза, ентитет који је независан и одвојен од његове личности, нити је *дефект* који ће се стручним третманом *успешно поправити*. Тешкоћа је само један део свих оних особина и карактеристика по којима смо међусобно слични, а истовремено и различити. Она је реалност са којом дете живи, а његова околина и сви који раде с дететом требало би да учине његов живот срећним и смисленим. Љубав према детету је недељива и из ње се не искључује хендикеп који дете има.

У паници за постизањем нормале

⁷ Пројекат Иницијативе за инклузију ВеликиМали: „Другачији? Па шта!“

У паници за постизањем *нормале*⁸ превиђамо да се дете са сметњама у развоју не разликује толико од друге деце и да му је у раном узрасту игра начин на који првенствено учи. Далеко од тога да сметње које дете има нису важне и да их не треба ублажити или отклонити ако је то могуће. Али, сметња не сме да буде важнија од детета, нити рад на ублажавању сметњи сме да буде изнад интереса целовитог развоја детета. Спонтане активности, потребе, интересовања и могућности морају се поштовати, следи и подржавати јер оне доприносе развоју.

Опасност од насиља струке

Родитељ, стручњак и свака одрасла особа из позиције моћи понекад мисли да боље од самог детета зна шта му је у одређеном моменту потребно и може се догодити да:

- ✱ упорно доводи дете у стање немоћи и неуспеха и намеће му осећај мање вредности под изговором да је то за његово добро
- ✱ својим приступом, интервенцијама и начином рада свесно изазива, или пак уопште не уважава, страх код детета
- ✱ због дететове немогућности да испуни захтев, врши принуду, насиље или занемарује дете
- ✱ над дететом врши принуду да овлада знањима и вештинама које оно у будућем животу неће моћи, или неће бити у прилици, да упражњава
- ✱ ускраћује могућност овладавања знањима и вештинама које би у будућем животу могло да користи

Језик и терминологија - дефиниције појмова

Закон о спречавању дискриминације над особама а инвалидитетом

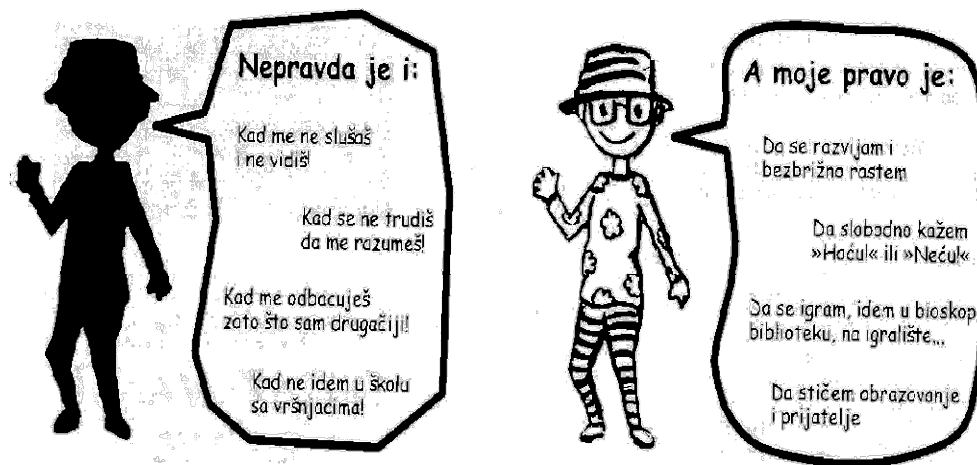
Израз **"особе са инвалидитетом"** означава особе са урођеном или стеченом физичком, сензорном, интелектуалном или емоционалном онеспособљеношћу које услед друштвених или других препрека немају могућности или имају ограничене могућности да се укључе у активности друштва на истом нивоу са другима, без обзира на то да ли могу да остварују поменуте активности уз употребу техничких помагала или служби подршке (Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом);

 Особа са хендикепом: хендикеп се, кроз овај израз, не посматра као једна од карактеристика особе, већ као хендикеп или «отежавајуће околности» које друштво ствара неадекватним приступом, системом подршке и прихватањем. Самим тим, друштво «хендикепира» особе, кроз неподржавање и непрактиковање концепта једнаких могућности за све особе.

Изрази **"дискриминација"** и **"дискриминаторско поступање"** означавају свако прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства) у односу на лица или групе, као и на чланове њихових породица, или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а које се заснива на инвалидности или разлозима у вези са њом;

Облици дискриминације су непосредна и посредна дискриминација, као и повреда начела једнаких права и обавеза. Непосредна дискриминација постоји ако се лица или група (у даљем тексту: дискриминисани), у истој или сличној ситуацији, било којим актом или радњом, стављају или су стављени у неповољнији положај или би могли бити стављени у неповољнији положај због његове односно њихове инвалидности. Посредна дискриминација постоји ако се дискриминисани, због његове инвалидности, ставља у неповољнији положај доношењем акта или предузимањем радње која је привидно заснована на начелу једнакости и недискриминације, осим ако је тај акт или радња оправдана законитим циљем, а средства за постизање тог циља су примерена и нужна.

⁸ Приручник за коришћење некомпетативних игара у раду са хетерогеним групама „Без испадања“, Марко Пејовић, Група Хајде да..., Београд, 2008.
www.velikimali.org

*

www.velikimali.org

⁹Сексуалне мањине

ЛГБТ је скраћеница која се односи на **Лезбејке**, **Геј**, **Бисексуалне** и **Трансродне** особе.

Хомосексуалност (старогрч. *ὁμοιος*, исти + лат. *sexus*, пол) је осећање сексуалне и естетске привлачности, те потребе укључења у емотивну или сексуалну везу са особом истог пола. Поред већинске хетеросексуалности, то је један од видова сексуалне оријентације код човека, те као таква није предмет индивидуалног избора. Хомосексуалност може бити и мушка и женска. Термин **геј** се употребљава за мушке хомосексуалне особе, док се термин **лезбејка** користи за женске хомосексуалне особе.

Склоност појединца ка сексуалним односима са оба пола се назива **бисексуалност**.

Трансродност је општи појам који се примењује на појединце, понашања и групе које укључују тенденције које одступају од уобичајене улоге родова.

Трансродност не имплицира ниједну специфичну сексуалну оријентацију; трансродни људи могу да се виде као хетеросексуалци, хомосексуалци, бисексуалци, или асексуалци; постоје и идеје да конвенционалне категорије сексуалног опредељења нису адекватне или примењиве на трансродне особе.

Процењује се да је у људским популацијама број хомосексуалаца између 1 и 10%, при чему је нешто мало више хомосексуалних мушкараца него жена.

⁹ www.wikipedia.org и „Речник социјалног рада“, Ивана Видановића

Хомофобија је ирационални страх или мржња оријентисана према хомосексуалцима. Појам хомофоба се односи на људе који имају снажна негативна осећања према особама хомосексуалне оријентације и на особе које подржавају (активно или новцем и утицајем) антихомосексуалне активности. Постоји институционална хомофобија (у економији, политици, образовању, религији, социјалној заштити), лична хомофобија (особе које исказују насиље и отворено непријатељство) и интернализована хомофобија (унутрашњи сукоби изазвани стварном или замишљеном хомосексуалном оријентацијом).

Хетеросексизам је веровање да су особе са хомосексуалном оријентацијом девијантне, абнормалне или инфериорне у односу на хетеросексуалце и обично се манифестује као општа предрасуда, слична расизму. Може водити снажно израженој хомофобији и актима насиља, посебно када је део културне или друштвене хомофобије.

Етничке мањине

¹⁰**Национална или етничка мањина** је израз који се користи како би описао друштвене групе темељене на припадности одређеној нацији и/или етничкој заједници које творе мањину унутар становништва одређене географске регије и/или политичког ентитета, најчешће суверене државе.

У многим сувереним државама, поготово онима које се дефинишу као националне државе, националне мањине су службено признате од власти државе те уживају одређена мањинска права, која се најчешће тичу одређене заступљености у телима власти (резервисана места у националном парламенту) или аутономије у одређеним областима друштвеног живота.

Етничка група (од грчког, етнос, "народ") је култура или подкултура чији припадници се јасно разликују од осталих људи према одређеним карактеристикама базираним на расним, националним, језичким или верским изворима. За припаднике етничке групе се сматра да су културно и биолошки слични мада то у принципу није сасвим неопходно. Етничке групе деле заједничко порекло у континуитету времена тј деле историју и будућност једног народа. Ово се постиже кроз генерацијско предавање и преношење заједничког језика, институција, вредности и традиција те осећаја припадности. Ове особине су важне за напоменути како би се етничка група могла разликовати (по дефиницији) од обичне групе појединаца који деле заједничке карактеристике као што је порекло. Из политичког аспекта етничке групе се могу разликовати од нација по томе што етничке групе немају суверенитет.

Историја и порекла Рома¹¹

¹²У науци се дуго водио спор о пореклу и историјату Рома. Током последња 2 века јављају се разне теорије, јер су ти подаци били под велом тајни. Сматра се да су Ромска племена живела у северној и северозападној Индији, и да су ту живела 3 најмоћнија племена, свако је имало својеу територију и своје краљевство. Једно од поменутих краљевстава налазило се на територији данашњег града Делхи. Постоје докази да су оснивачи града Ромско племе Тамарас, чији данашњи потомци живе на нашим просторима. Захваљујући лингвистима и њиховим истраживањима на пољу повезивања ромског и индијског језика, добили смо потврду да су Роми индијског порекла.

¹⁰ www.wikipedia.org

¹¹ Примери добре праксе из пројекта „Једнаке шансе у средњошколском образовању“ (2008-2010.), који је финансијски и стручно подржали Песталоци дечија фондација из Швајцарске и Фонд за отворено друштво Србије.

Међутим, још увек се не може поуздано утврдити у ком делу Индије су живели и због чега су је напустили. Тачно време првих сеоба из Индије је тешко одредити, и један од највероватнијих узрока је била најезда Хуна. Постоје докази да су се Роми организовано супротставили освајачима и били поражени у тим сукобима. Прогони који су уследили један су од узрока ромског егзодуса.

Назив Цигани потиче од грчке речи АТХИГГАНИЕН што у преводу значи не дирати-не пипати, што је веома увредљив назив за сваког Рома.

Роми поседују своју заставу, химну, језик...као и сва остала обележја која симболизују један народ. Застава се састоји из два дела (зеленог и плавог), а у средини је точак. Зелена боја симболизује природу и поновно рађање, док плава боја симболизује живот, јер по ромском веровању живот је затворен круг (ко се роди умире и васкрсава у некој другој особи). Ромски језик вуче корене старог светог језика Хиндуса по имену САНСКРИТ, језик који су користили индијски свештеници у својим молитвама.

Светски Дан Рома се слави 8. априла. Како је дошло до тога да се овај дан прогласи националним празником свих Рома у свету? Тако, што су се представници Рома из 14 земаља, окупљени у Лондону, на I. Светском конгресу Рома, који је трајао од 04. до 08. априла 1971. године, договорили да се од тада, овај дан у читавом свету, прославља као национални празник. Ромске организације из целог света су схватиле да само на организовани начин кроз међународне институције могу остварити своје националне, а и шире интересе.

Прва и најзначајнија одлука је била усвајање имена народа - Роми, што у преводу значи људи, такође је усвојено да се стара ромска песма „Ђелем, ђелем“ усвоји за химну ромског народа.

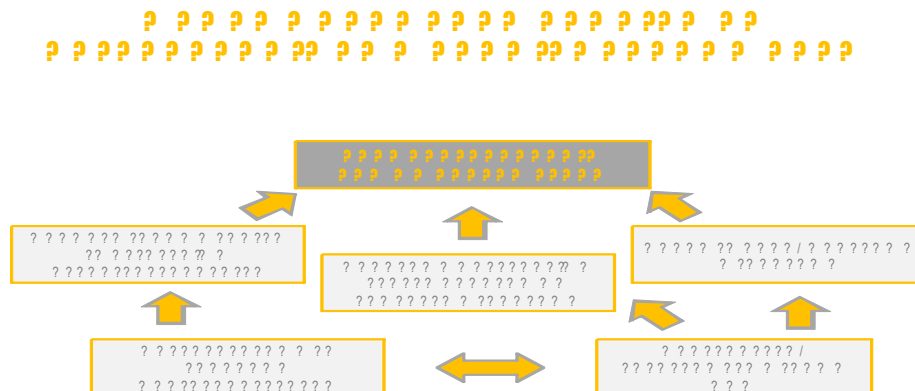
Упознавање другости – Ромска култура и традиција¹³

Да би се остварило начело праведности у образовању образовне политике морају да нађу одговоре на следеће изазове:

- ✱ Дискриминација се дешава у учионици
- ✱ Ученици немају адекватну подршку у образовању
- ✱ Родитељи нису кривци за неуспех у образовању своје деце
- ✱ Школа нема знања и вештине за инклузивно образовање

Педагошка интервенција кроз 4 компоненте:

- ✱ сензитивисање за проблеме ученика из мањинских и маргинализованих заједница,
- ✱ подршка деци/ младима у школовању,
- ✱ рад са породицом – подизање мотивације и свести о важности школовања,
- ✱ промена климе и праксе у школи – ка инклузији и интеркултуралности,

¹³ Приручник „Школа једнаких шанси – минимум педагошке интервенције за успешну инклузију ученика у средњошколско образовање“, Олга Лакићевић и Драгана Коруга, Центар за интерактивну педагогију, Београд, 2010.

Игре упознавања, подизања енергије у групи и ледоломци**Људски бинго****20 минута**

Објасните да је циљ сваке особе да говори са што је могуће више људи, како би открили нешто различито једни код других. Потребно је да напишу различита имена, односно узму различити потпис уз свако питање.

Предлог питања
- умножити за све учеснике -

Питајте чланове групе: Да ли сте ви неко ко....?
(покушајте да пронађете ове особе и да поред сваког описа имате различити потпис)

- ▶ _____ је скоро окречио уредио стан
- ▶ _____ је заљубљен
- ▶ _____ воли кување
- ▶ _____ има кућног љубимца
- ▶ _____ свира неки музички инструмент
- ▶ _____ је путовао у иностранство
- ▶ _____ редовно прати вести
- ▶ _____ говори страни језик
- ▶ _____ има хоби
- ▶ _____ прати ТВ серије

Савети

Ако желите да укратко продискутујете о томе шта су људи открили почните тако што ћете питати да ли им се игра допала. Затим разговарајте о шароликости вештина и интересовања у групи и о томе које културне утицаје могу открити по начину на који су људи одговарали: нпр. да ли једнак број мушкараца и жена кувају и шију одећу? Али, немојте да то буде претешко - изведите активност која ће омогућити људима да уоче сличности и разлике (нпр. "и ја исто")

Поздрави

15 минута

Ископирајте или препишите поздраве, исеците сваки посебно и ставите траке у шешир. Требаће вам по један "поздрав" за сваку особу.

Замолите учеснике да узму по једну траку папира, затим да се помешају у средини просторије и да се међусобно поздрављају тако што ће рећи своје име и поздравити се онако како је описано на папиру.

Уколико вас учесници питају одакле су поздрави, позовите их нека погађају.

- ✳ Поздрави другу особу загрли је и пољуби три пута у образе (Србија, Холандија, Белгија)
- ✳ Поздрави другу особу загрли је и пољуби два пута у образе (Неки делови Војводине, Португал, Шпанија)
- ✳ Поздрави другу особу загрли је и пољуби четири пута у образе (Парижани)
- ✳ Поздрави другу особу саставивши руке као за поклон (Јапан)
- ✳ Поздрави другу особу трљањем носеца (Инуити, Ескимии)
- ✳ Поздрави другу особу врло јаким, чврстим стиском руке (Немачка, дипломате, политичари)
- ✳ Док се поздрављате држите растојање од око пола метра и рукујте се али врло лаганим стиском руке (Енглеска)
- ✳ Топао велики загрљај (Русија, Палестина)

Савети

Ово би требало да буде лагана срдачна игра за групу људи који се не познају. Нарочито наглашавамо да намера није да се подстакну стереотипи. Кратка дискусија о реакцијама. Могли бисте да питате:

- ✳ Можете ли да погодите одакле су различити поздрави?
- ✳ До које мере су они стереотипни? Нпр. да ли сви Немци имају чврст стисак руке?
- ✳ Који поздрави су вам били пријатни/непријатни и зашто?
- ✳ Да ли сте некада били у непријатној ситуацији у другој земљи када вас је неко топло поздравио са четири пољупца а ви се из незнања спетљали и повукли након два/три?

Драга да ли ме волиш?

5-10 минута

Учесник-ца поставља питање особи до себе: "Драга-и, да ли ме волиш?", а он-а одговара "Да, драги-а, волим те, али никако не могу да ти се насмешим", при чему не сме да се насмеје, јер онда испада. Уколико се не насмеје, он-а поставља питање даље, а уколико испадне даље поставља питање особа која је њега/њу питала.

Тостер, кенгур, слон**5-10 минута**

На почетку игре се покаже како изгледају неке од фигура/статуа које ће се користити у њој (нпр. тостер, микроталасна пећница, кенгур, слон, канта за смеће, веш машина). Нека водитељ сам осмисли фигуру коју чине три особе или нека замоли учеснике да заједно креирају, тј. осмисле изглед фигуре односно положај тела три особе.

Један учесник стоји у центру, остали у кругу око њега. Учесник из центра покаже на једну особу из круга и позове једну од претходно појашњених фигура. Особа на коју је показано мора да изведе ту фигуру заједно са две особе које стоје поред ње. Промена особе у центру наступа када један од учесника реагује погрешно или преспоро. Људи који формирају круг воде рачуна да не погреше приликом израде групних фигура, како не би они били у центру и прозивали.

Саветујте учеснике да што брже прозивају учеснике и изговарају различите фигуре, што ће допринети динамичности и енергичности игре.

Земљотрес**5-10 минута**

Учесници су подељени у групе од по троје, један/једна је "вишак". У свакој групи два учесника-це чине кућу (окренути један ка другом и држећи се за руке, формирајући испред себе затворен простор), а трећи учесник је становник (налази се у затвореном простору, "у кући"). Учесник који је "вишак" даје једну од три наредбе: "Куће мењају станаре" (значи да станари остају на свом месту, а куће траже новог станара), "Станари мењају куће" (куће остају на истом месту, а станари траже нове куће) и "Земљотрес" (све "формације" се растуру и формирају се нове).

При свакој од наредби "вишак" учествује у игри, па може доћи до промене "вишка" који даје нову наредбу.

Осећај изражен бројем**5-10 минута**

Група се подели по паровима.

Учесници имају задатак да партнеру искажу осећања која им је задао тренер (нпр. „Сада сте тужни“, „Сада сте љути“, весели, изнервирани, уплакани, итд), али да притом могу изговарати само бројеве.

Ресурси игара на интернету:

- ✿ Инклузивне игре „Без испадања“: http://www.hajdeda.org.rs/08_download/bez-ispadanja-no-exclusion.pdf
- ✿ Игре за размрдавање: http://www.hajdeda.org.rs/08_download/tkit4_poglavlje_4_1_deo.pdf
- ✿ Ледоломци и игре упознавања <http://www.v-scout.org.rs/?q=node/281>
- ✿ Игре за подизање енергије и поверења у групи: <http://www.prevent.org.rs/opis.htm>
- ✿ Групне игре у затвореном простору и напољу: <http://www.scoutpark.net/igre/igre.asp?tip=3>